

הזנה וכוח: מזון וביד-פוליטיקה בפולמוס סביב הזנתם בכוח של כלואים שובתי רעב

המחלוקת בשאלת הזנתם בכוח של אסירים ועצירים שובתי רעב בבתי כלא ישראליים פרנסה בשנים האחרונות שורה ארוכה ומגוונת של ויכוחים – משפטיים, רפואיים, מוסריים ופוליטיים – והולידה דיונים סוערים בכנסת, באקדמיה, בתקשורת ובמרחב הציבורי כולו. ביולי 2015 אושר בכנסת החוק לתיקון פקודת בתי הסוהר (מס' 48), התשע"ה-2015, שהסמיך את בית המשפט המחוזי להתיר מתן טיפול רפואי לכלוא שובתי רעב בניגוד לרצונו, לרבות באמצעות הזנתו בכוח אם נשקפת סכנה לבריאותו או לחייו. מאמר זה מציג בחינה ביקורתית של תנאי האפשרות המושגיים של הפולמוס הזה באמצעות התמקדות בארבעה מושגים – "שביתת רעב", "טיפול", "הזנה בכוח" ו"אסיר" – המשמשים הן את התומכים בחוק והן את מתנגדיו, במפורש או במובלע. חלקו הראשון של המאמר מוקדש לניתוח הקשיים, התהיות והסתירות הנובעים מכך ששימושים דומים במושגים זהים מולידים עמדות משפטיות ומוסריות מנוגדות. ניתוח זה משרת שתי תכליות מובחנות אך משלימות: ראשית, הוא מסביר מדוע וכיצד מה שמתנהל על פני השטח המשפטיים כוויכוח ביד-אתי בין תומכי התיקון לחוק למתנגדיו בסוגיות רפואיות וחוקיות, למעשה מבטא ויכוח פוליטי עמוק יותר הנוגע לשאלות יסודיות ומהותיות של כוח ושליטה; שנית, הוא חושף את הדרכים שבהן המזון וההימנעות ממנו משמשים כמצע החומרי שעליו ובאמצעותו מתנהל ונרשם הוויכוח הפוליטי הזה. בהמשך למהלך הכפול הזה, חלקו השני של המאמר מציג ומבסס את הטענה שבמקום לדון בסוגיה באמצעות הכלים והמונחים של הביר-אתיקה, יש לבחון אותה מבעד לעדשה של התאוריה הביר-פוליטית של מישל פוקו, הרואה בכליאה ובענישה חלק ממבנה פוליטי מבוזר של שליטה, ניהול ופיקוח, שמושאו הם גופם, חייהם ומותם של

* יואב קני הוא עמית בתר-דוקטורט במרכז אדמונד י' ספרא לאתיקה באוניברסיטת תל אביב והעורך הראשי של *מפתח* – כתב-עת לקסיקלי למחשבה פוליטית (mafteakh.tau.ac.il). המאמר התפתח בחלקו מתוך ההרצאה "Hunger Strikes and Forced Feeding: Between Politics and Morality", שאיתמר מן ואני הצגנו בכנס *Forced Feeding and Hunger Strikes – Political, Legal, and Ethical Perspectives*, שהתקיים במרכז ספרא לאתיקה באוניברסיטת תל אביב בדצמבר 2014. אני מודה לשי לביא ולחגי בועז ממרכז ספרא ולמשתתפי הכנס על הערותיהם מאירות העיניים ולאיתמר על המחשבה המשותפת והמאתגרת. אני מודה לאייל גרוס, ליופי תירוש, לרביע אגבריה, למתן גולדבלט, לאור שי, למריאן קונסטבל, לאוליביה קאסטר, לראיף זריק וליסמין הלוי על העזרה במהלך העבודה על הפיכת ההרצאה למאמר.

הפרטים המרכיבים את האוכלוסייה הנשלטת. באמצעות השילוב בין ההבחנות והטענות המוצגות בשני חלקיו, המאמר מבקש לערער את המבנה הדיכוטומי שהוביל את מתכונתו הנוכחית של הוויכוח אל מבוי סתום, ולגבש תשתית מושגית אלטרנטיבית שתאפשר להציג אותו באופן שהולם את מהותו (הביו) פוליטית; כפועל יוצא, תשתית זו גם תזמין ניסוחים עתידיים מדויקים יותר של מגוון העמדות בוויכוח זה.

מבוא. א. הטיפול באסיר שובת רעב באמצעות הזנה בכוח: ארבעה מעקשים מושגיים: 1. שביתת רעב; 2. טיפול; 3. הזנה בכוח; 4. אסיר. ב. לפקה, להעניש ולהזין: כליאה, רעב והזנה בראי הביו-פוליטיקה. סוף דבר: לקראת הבניה ביו-פוליטית מקומית של הזנה בכוח של כלואים שובתי רעב.

מבוא

ב־30 ביולי 2015 אישרה הכנסת את החוק לתיקון פקודת בתי הסוהר (מס' 48), התשע"ה-2015.¹ הן מבחינת היקף התוספות והעדכוניים לפקודת בתי הסוהר [נוסח חודש], התשל"ב-1971, והן מבחינה מהותית ועניינית, עיקר התיקון הוא הוספת סעיפים 19-ב-19-א לפקודה. סעיפים אלה מסמיכים את נשיא בית המשפט המחוזי או את סגנו להתיר מתן טיפול רפואי לכלוא² שובת רעב בניגוד לרצונו, לרבות הזנתו בכוח, אם נשקפת סכנה לבריאותו או לחייו. האישור של תיקון החוק היה שיאו של תהליך ניסוח וחקיקה ארוך ומסועף, שהחל בתגובה לשביתות הרעב מרובות המשתתפים והממושכות של כלואים פלסטיניים בבתי הסוהר בישראל בשנת 2012.³

1 ס"ח 241 (להלן: תיקון החוק).

2 בהתאם למינוח שמוצג בפקודת בתי הסוהר, וכן בחוקים, בפקודות ובנהלים הנגזרים ממנה, נוסח תיקון החוק אינו משתמש במונח "כלוא" כי אם במונח "אסיר", כשם עצם קיבוצי שהוראתו כוללת את כל מי ש"נתון כדין במשמורת בית הסוהר", דהיינו: אסירים שפוטים, עצירים לפני משפט ועצירים מנהליים (להרחבה ראו ס' 1 לפקודת בתי הסוהר). כפי שיתברר להלן, ההבחנה בין עציר מנהלי לאסיר שפוט היא מהותית עבור הניתוח שאציע כאן, ולפיכך אשתמש לאורך המאמר ב"כלוא" ולא ב"אסיר", כדי להתייחס להוראה הכללית והרחבה שאליה מכוונת פקודת בתי הסוהר.

3 ראו תזכיר חוק לתיקון פקודת בתי הסוהר (מניעת נזקי שביתת רעב), התשע"ד-2014 (להלן: תזכיר החוק). תזכיר החוק שפרסם המשרד לביטחון פנים, בצד הנוסח הראשון של הצעת החוק ממרץ 2013, מציין במפורש כי מבחינת הממשלה ושירות בתי הסוהר התעורר צורך בחקיקה מחייבת בעניין "במהלך שנת 2012, [שבה] התרחשה תופעה של שביתות רעב בהיקף גדול, בקרב אסירים ועצורים ביטחוניים, בבתי הסוהר בישראל". דרישותיהם של שובתי הרעב היו: (1) הוצאת אסירים מבידוד; (2) חידוש ביקורי משפחות מרצועת עזה; (3) גישה להשכלה גבוהה; (4) הפסקת חיפושים גופניים בעירום. ב־14 במאי 2012 – לאחר משא ומתן שהתקיים

במשך הזמן שחלף מאז שהחלו משרדי הממשלה לעבוד על תיקון החוק ועד לאישורו ככנסת הוא עמד במרכוזם של ויכוחים משפטיים, רפואיים, אתיים ופוליטיים רבים, עורר תגובות עזות וחוות־דעת נוקבות מאת גופים סטטוטוריים, גופי חברה אזרחית וארגוני זכויות מקומיים ובינלאומיים, והוליד דיונים סוערים באקדמיה, בתקשורת ובמרחב הציבורי הישראלי. ויכוחים אלה נמשכו גם לאחר קבלת החוק ובשני מקרים מפורסמים של שביתות רעב ממושכות באופן חריג של עצירים מנהליים פלסטיניים, הוראותיו של תיקון החוק לא הוצאו לפועל על־אף שכבר היה בתוקף. בשני המקרים הטיפול המשפטי בשביתות הרעב לא נעשה באמצעות פנייה לבית המשפט המחוזי, כפי שמורה תיקון החוק, אלא באמצעות משא ומתן עם הפרקליטות הצבאית בנוגע לתנאי המעצר המנהלי ולמועד סיומו, ובאמצעות עתירות של העצירים לכב"ץ, שבחר גם הוא שלא להתייחס לתיקון החוק ותחת זאת הציע פשרות נקודתיות וזמניות, שמשמעותן ותוחלתן קונטינגנטיות ולא ברורות או מוחלטות. במקרה הראשון, שהתרחש באוגוסט 2015, החליט בג"ץ "להתלות" את מעצרו המנהלי של מחמד עלאן לנוכח מצבו הרפואי הירוד, שייתר את ההתייחסות אליו כאל סיכון ביטחוני; וגם במקרה השני, שהתרחש בפברואר 2016, החליט בג"ץ "להתלות" את מעצרו של מוחמד אל־קיק, דהיינו: להשאיר את צו המעצר המנהלי שלו בתוקף, אך להשעות את אפשרות הפעלתו עד להתייצבות מצבו הרפואי.⁴ במילים אחרות, שופטי בג"ץ לא נתנו הוראות מפורשות בנוגע להזנתם בכוח של העצירים שובתי הרעב וממילא לא בוצעה הזנה כזו מתוקף תיקון החוק. בספטמבר 2016 היתרגמו ההחלטות הנקודתיות והדחופות הללו לפסיקה סדורה כשבג"ץ דחה שלוש עתירות שביקשו להורות על ביטולו הכללי והמוחלט של תיקון החוק. בג"ץ קיבל את עמדת המשיבים (הכנסת, הממשלה, היועץ המשפטי לממשלה, שירות הביטחון הכללי ושירות בתי הסוהר), שלפיה תיקון החוק חוקתי, נותן מענה למקרים שאינם מכוסים בחקיקה שהייתה קיימת לפניו, ומעל לכול – מאפשר פגיעה בזכויות האדם ובכבודם של כלואים שובתי רעב באופן מידתי ורק ככל שפגיעה כזאת מתחייבת, הן ביחס למה שבג"ץ כינה "התכלית הדומיננטית" של שמירה על חייו של מי שנתון במשמורת של המדינה והן ביחס למה שכינה "התכלית המשנית" של שמירה על ביטחון המדינה ועל שלום הציבור.⁵

בתיווך מצרי ובמעורבות של הרשות הפלסטינית ושל הנהגת ארגון חמאס – חתמו שובתי הרעב וממשלת ישראל על הסכם שבמסגרתו נענו כמעט כל דרישות האסירים בתמורה להתחייבותם הכתובה שלא לעסוק בכל פעילות טרור. לנוסח ההסכם ראו Press Release, Israel Ministry of Foreign Affairs, End of Hunger Strike by Security Prisoners (June 29, 2016), http://www.mfa.gov.il/mfa/pressroom/2012/pages/end_hunger_strike_security_prisoners_14-may-2012.aspx. אף שמבחינה רשמית ההסכם עדיין בתוקף, מבחינה מעשית מעמדו אינו חר־משמעי, ולפחות בכל הנוגע לגישה להשכלה גבוהה הוא התרוקן מתוכן באמצעות הפסיקה. דנג"ץ 204/13 צלאח נ' שרות בתי הסוהר (פורסם בנבו, 15.4.2015).

4 בג"ץ 5575/15 עלאן נ' שירות הביטחון הכללי (פורסם בנבו, 19.8.2015); בג"ץ 452/16 אלקיק נ' מפקד כוחות צה"ל באיו"ש (פורסם בנבו, 16.2.2016); רע"ב 928/16 אלקיק נ' מפקד כוחות צה"ל באיו"ש (פורסם בנבו, 4.2.2016).

5 בג"ץ 5304/15 ההסדרות הרפואית בישראל נ' כנסת ישראל (פורסם בנבו, 11.9.2016).

על אף אורכו של הדיון, ריבוי המשתתפים בו והטונים הגבוהים שבהם התנהל, ליבת הפולמוס נותרה ללא שינוי מאז ראשיתו, לרבות אחרי הכרעת בג"ץ.⁶ עיקר הקושי היה ונותר הצורך להכריע בין חובת הרווחה הבסיסית של המדינה להבטיח את הזנתו של כל מי שנמצא תחת אחריותה והשגחתה, לבין הבנתה של "הזכות לרעוב" כאחת הזכויות המוקנות לפרט מתוקף זכותו לאוטונומיה אישית וגופנית.⁷ לצורך הדיון הנוכחי אפשר לתמצת את השיקולים המרכזיים של שתי העמדות המנוגדות הללו כדלהלן:⁸ לטענת המדינה, בעוד שביתת רעב כשלעצמה היא מעשה לגיטימי של מחאה, המממש את הזכות לחופש ביטוי ולפיכך נהנה בצדק מהגנת המשפט הישראלי – כאשר שובת הרעב הוא כלוא שבריאיותו וחייבו בסכנה בגלל שביתת הרעב, על המדינה להזינו בכוח. עמדה זו נשענת על שני טעמים עיקריים: ראשית, בניגוד לאזרח חופשי השוכת רעב ואחראי למעשיו ולתוצאותיהם, כאשר מדובר בכלוא המדינה היא שנושאת באחריות לחייו, לבריאותו, לשלומו ולרווחתו. על פי סעיף 11 לפקודת בתי הסוהר, הכלוא "נתון למשמורתו החוקית של מנהל בית הסוהר"; על פי סעיף 322 לחוק העונשין, התשל"ז-1977 – הנסמך על סעיף 11 לפקודת בתי הסוהר ומבהיר את טיבה של המשמורת החוקית שמצוינת בו – הואיל ומחמת מעצרו הכלוא "אינו יכול לספק לעצמו את צרכי חייו", האחריות והחובה לסיפוק צרכים אלה מוטלות על מנהל

6 כך, למשל, יושב ראש ההסתדרות הרפואית בישראל, שהייתה בין העותרים לבג"ץ, טען בעקבות פסק הדין כי אף שפסק הדין מתיר הזנה בכוח, הוא מתקשה לתאר מצב שבו רופא יבצע זאת משום ש"מדובר בפעולה אלימה שעלולה לגרום נזק בריאותי רב"; ארגון רופאים לזכויות אדם, שהיה גם הוא בין העותרים לבג"ץ, הודיע בעקבות פסק הדין כי "בג"ץ רמס בהחלטתו את האתיקה הרפואית והתיר על כנו חוק מזיק, שטוב היה לו לא היה מחוקק כלל". ג'קי חורי, שרון פולבר ועידו אפרתי "בג"ץ אישר הזנה בכפייה של אסירים ביטחוניים שובתי רעב" הארץ 11.9.2016.

7 "הזכות לרעוב" נדונה במפורש במשפט האנגלי מתוך נטייה כללית לקבלה, לרבות בהקשרים של שביתות רעב. בעניין זה ראו, למשל, Bea Brockman, *Food Refusal in Prisoners: A Communication or a Method of Self-Killing? The Role of the Psychiatrist and Resulting Ethical Challenges*, 25 J. MED. ETHICS. 454 (1999).

8 ההצגה התמציתית של הטיעונים בעד ונגד תיקון החוק מבוססת על תזכיר תיקון החוק (לעיל ה"ש 3), הצעת תיקון החוק (הצעת חוק לתיקון פקודת בתי הסוהר (מס' 48) (מניעת נזקי שביתת רעב), התשע"ד-2014, ה"ח הממשלה 762, להלן: הצעת תיקון החוק), דברי ההסבר לתיקון החוק, העתירות לבג"ץ בעניין תיקון החוק ותגובת המדינה להן (ראו לעיל ה"ש 5), וכן על המסמכים הללו: "הזנה כפויה של אסיר שובת רעב" (חוות דעת של המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים, 23.4.2013); מכתב מד"ר גרסיאלה כרמון ואח', עמותת רופאים לזכויות אדם, ליועץ המשפטי לממשלה (15.7.2013) (להלן: מכתב עמותת רופאים לזכויות אדם); מכתב תשובה מרז נורי, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה (פלילי), לגרסיאלה כרמון ואח', עמותת רופאים לזכויות אדם (2.9.2013); "טיוטת חוק פקודת בתי הסוהר (מניעת נזקי שביתת רעב), התשע"ד 2014" (חוות דעת של מרדכי קרמניצר, עמיר פוקס וחנן סידור לוועדת השרים לענייני חקיקה, 15.5.2014) (להלן: חוות דעת קרמניצר ואח'); המועצה הלאומית לביואתיקה "תגובה לכוונה לתיקון פקודת בתי הסוהר בנושא האכלה בכפייה לאסירים שובתי רעב" (6.4.2014) (להלן: תגובת המועצה הלאומית לביואתיקה); עמדת ההסתדרות הרפואית בישראל ברבר הצעת החוק להזנה בכפייה – לקראת דיון בוועדת הפנים והגנת הסביבה של הכנסת (יוני 2014).

בית הסוהר. שנית, מאחר ששביתות רעב של כלואים מתבצעות בהקשר ציבורי רחב של מאבק או מחאה בעלי מאפיינים פוליטיים, החמרה במצבו הבריאותי של שובת הרעב, קל וחומר מותו, עלולים לגרום "הפרות סדר בהיקף רחב, או התפרצות של התנהגויות אלימות, כאות הזדהות עם שובת הרעב ועם מאבקו", ולפיכך על המדינה לעשות כל שביכולתה כדי למנוע זאת "במסגרת אחריות הרשויות להבטיח את שלום הציבור וביטחוננו".⁹

מנגד, מבקריו של תיקון החוק טוענים כי הזנה בכוח של אדם שבחר לשבות רעב בדעה צלולה וברצון חופשי היא פסולה ומגונה בכל הקשר ונסיבות שהם, משום שהיא פוגעת מהותית הן בזכותו היסודית של אדם לאוטונומיה על גופו ועל חייו והן בעקרון ההסכמה מדעת של המטופל, שקובע כי אין לתת לאדם טיפול רפואי בלי לקבל את הסכמתו החופשית והמודעת לכך ושמהווה את אחד מהעקרונות הבסיסיים ביותר של האתיקה הרפואית.¹⁰

לטענת מבקרי החוק, הזכות לאוטונומיה גופנית ומנטלית של הכלוא, הן כאדם והן כמטופל רפואי, היא עקרונית ויסודית דיה כדי לשלול מראש כל טעם אפשרי לפגיעה בה, לרבות טעמים הנוגעים לשמירה על "שלום הציבור וביטחוננו". אדרבה, טיעון מרכזי של המתנגדים לתיקון החוק הוא שמבחינה משפטית ורפואית הוא אינו מעניק לרשויות כלים חדשים או טובים יותר מאלה ששם בידיהן חוק זכויות החולה, התשנ"ו-1996. סעיף 27 לחוק זכויות החולה מחיל את האמור בו גם על הנעשה במתקנים של שירות בתי הסוהר, וסעיף 15(2) שלו מתיר מתן טיפול רפואי לאדם בניגוד לרצונו אם מתקיימים חמישה תנאים מצטברים: (1) ניתן לכך אישור של ועדת האתיקה שהוקמה מכוח החוק; (2) נשקפת לאדם סכנה חמורה; (3) נמסר לו מידע מראש כנדרש לקבלת ההסכמה מדעת; (4) הטיפול הרפואי צפוי לשפר את מצבו במידה ניכרת; (5) יש יסוד סביר להניח שלאחר מתן הטיפול הרפואי ייתן המטופל את הסכמתו למפרע.

9 הצעת תיקון החוק, לעיל ה"ש 8, בעמ' 772. על הסבירות הגבוהה שהדרג המדיני מייחס להערכה זו אפשר ללמוד מההחלטה להעלות את רמת הכוונות הצבאית ולפרוש סוללות של טילי "כיפת ברזל" בעקבות כניסתו של שובת הרעב מוחמד עלאן לתרדמת, וההערכה שנגרם לו נזק רפואי בלתי־הפיך ושחייו בסכנה. להרחבה ראו גילי כהן ועידו אפרתי "סוללות כיפת ברזל נפרסו באשדוד ובאר שבע מחשש להסלמה אם שובת הרעב ימות" הארץ 20.8.2013.

10 בהתאם לכך, הגוף הישראלי שניהל את המאבק הממושך והעקשני ביותר נגד תיקון החוק, לרבות עתירה לבג"ץ בדרישה לביטולו, הייתה ההסתדרות הרפואית בישראל (ראו ה"ש 6 לעיל); המסמכים שעליהם הסתמכו כמעט כל המתנגדים לתיקון החוק הן שתי הצהרות של ארגון הרפואה העולמי (WMA): הצהרת טוקיו מ־1975 (World Med. Ass'n, Declaration of Tokyo (Oct. 1975)), שגיבשה "קווים מנחים לרופאים בנוגע לעינויים, טיפול או ענישה לא־אנושיים או משפילים ביחס למעצר ומאסר". בסעיף 6 להצהרה נכתב במפורש כי "כאשר אסיר מסרב לתזונה [nourishment] ונחשב על־ידי הרופא ככשיר לבצע שיפוט רצינוני ומלא בנוגע להשלכות סירוב מרצון לתזונה שזוה, אין להזין אותו באופן מלאכותי"; ההצהרה השנייה היא הצהרת מלטה מ־1991 (World Med. Ass'n, Declaration of Malta on Hunger Strikers (Nov. 1991)), שהוקדשה לסוגיה של שביתות רעב. בסעיפים 11 ו־13 להצהרה זו נטען במפורש כי "הזנה בכוח לעולם אינה קבילה מבחינה אתית [...] ומהווה צורת טיפול לא אנושית ומשפילה", ושבהתאם לכך, "לתת לשובת רעב למות בכבוד הוא מעשה אתי".

בהתאם לכך, ממשיכים מתנגדי תיקון החוק, יש לפסול אותו משום שלמרות לשונו וההצהרות הנלוות אליו, תכליתו העיקרית היא "נסיון למנוע מהאסירים שובתי הרעב הישגים הסברתיים-פוליטיים"; משום שהוא מעגן בחוק "הסדרת נושא רפואי [...] על-ידי גורמי ביטחון [...] (אשר) מובלים על-ידי הכתבות פוליטיות"; ומשום שאף שהזנה בכוח היא סוגיה ביו-אתית, תיקון החוק הוא "פוליטי בעיקרו" שהרי "חוק ייחודי כזה המתניח את רוק לאסירים שובתי רעב יש בו חשד לנגיעות פוליטיות".¹¹

כפי שאפשר להיווכח, נקודת המחלוקת המהותית בין התומכים בתיקון החוק למתנגדיו אינה נקודה קבועה שמסמנת דילמה יציבה וקלה לזיהוי, כי אם נקודת חיתוך דינמית של ארבעה צירים מובחנים: הציר הרפואי-ביו-אתי, הציר הכליאתי-עניישי, הציר המשפטי-חוקי והציר הפוליטי-ביטחוני. המיקום של נקודה זו משתנה בהתאם לאופן שבו כל אחד מהמשתתפים בוויכוח מבין ומפרש את משקלו של כל אחד מהצירים ואת מידת ההשפעה ההדרגתית בינו לבין שאר הצירים. בדברים הבאים אין כוונתי למפות את נקודות החיתוך השונות, להכריע ביניהן וממילא גם לא לטעון בזכותה של נקודת חיתוך ספציפית מסוימת ובעמדה שהיא מייצגת, לרבות העמדה המסכמת בפסק הדין של בג"ץ. תחת זאת אבקש להתמקד במושגים המשמשים – במפורש או במובלע, במודע או שלא במודע – את כלל המשתתפים בוויכוח, ובכך מכוונים ומייצבים את המישור המשותף שעליו מתקיימים ומצטלבים כל הצירים. בכך ישרת המאמר שתי תכליות מובחנות ומשלימות: ראשית, אפיון הצירים שעליהם מתקיים הדיון בין תומכי התיקון למתנגדיו ואפשר לחשוף את הקשיים, את התהיות ואת הסתירות הנובעים מכך ששימושים דומים ואף זהים באותם מושגים מולידים עמדות משפטיות מנוגדות. הבנה זו תבחר כיצד מה שמתנהל על פני השטח המשפטיים כוויכוח ביו-אתי בסוגיות רפואיות וחוקיות למעשה מבטא ויכוח פוליטי עמוק יותר בשאלות יסוד מהותיות בנוגע לכוח ושליטה. שנית – ובהמשך לכך – אטען כי ניתוח הדרכים שבהן מזון והימנעות ממנו משמשים מצע חומרי לוויכוח פוליטי מצריך ניתוח והמשגה חליפיים, שיאפשרו לפולמוס סביב הסוגיה לדון בשאלות של כוח ושליטה. ליתר דיוק, אטען כי במקום לבחון את הסוגיה באמצעות הכלים והמונחים של הביו-אתיקה – המשתמשת בשיח הזכויות כדי לברר מחלוקות מוסריות הנוגעות לתהליכים ביולוגיים ורפואיים ביצורים חיים – יש לבחון אותה באמצעות התאוריה הביו-פוליטית של מישל פוקו. תאוריה זו מנתחת את התכלית המשמעית והענישתית של הכליאה על רקע הבנה רחבה יותר של הכוח הפוליטי המודרני – כמבנה מבוזר של שליטה, ניהול ופיקוח, שמושאי הם גופם, חייהם ומותם של הפרטים המרכיבים את האוכלוסייה הנשלטת.¹² כאמור, מטרתו של המהלך הנוכחי אינה לקחת חלק פעיל בפולמוס המשפטי וגם לא לנסות ולהכריע בו, אך השילוב בין שתי

11 ראו, בהתאמה, חוות דעת קרמניצר ואח', לעיל ה"ש 8; מכתב עמותת רופאים לזכויות אדם, לעיל ה"ש 8; תגובת המועצה הלאומית לביואתיקה, לעיל ה"ש 8.

12 להצגה מקיפה של יישום התאוריה והפרקטיקה הביו-אתיות בהקשר הישראלי ראו: אתר הוועדה המייעצת לענייני ביואתיקה של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים (bioethics.academy).ac.il/hebrew/main-h.html. לדוגמאות מייצגות לאופן שבו הציג פוקו את הביו-פוליטיקה כמושג מפתח במחשבתו, ראו מישל פוקו תולדות המיניות כרך ראשון: הרצון לדעת (גבריאל אש מתרגם, 1996); MICHEL FOUCAULT, SECURITY, TERRITORY, POPULATION: LECTURES AT THE COLLÈGE DE FRANCE 1977–1978 (Michel Senellart ed., Graham Burchell trans., 2007).

התכליות שצוינו כאן יאפשר לערער את המבנה הדיכוטומי שהוביל את הוויכוח אל מבוך סתום, לשפוך אור חדש על הטיעונים המרכיבים אותו, ובסופו של דבר להניח תשתית מושגית אלטרנטיבית שהולמת יותר את הנחות הליבה הפוליטיות שלו ובכך מאפשרת ואף מזמינה ניסוחים עתידיים מדויקים יותר של מגוון העמדות המגולמות בו.

א. הטיפול באסיר שובת רעב באמצעות הזנה בכוח: ארבעה מעקשים מושגיים

כמו במקרים רבים אחרים, סעיף ההגדרות בתיקון החוק מבליע את התכלית שהחידוש החקיקתי מבקש לשרת ואת התשתית הרעיונית שמכתיבה את הגיונו. סעיף 19 יב לתיקון החוק מפרט שבע הגדרות שרלוונטיות במיוחד לסעיפים שהחוק החדש הוסיף לפקודת בתי הסוהר:

”ועדת אתיקה” – ועדת אתיקה שהוקמה לפי חוק זכויות החולה;

”חוק זכויות החולה” – חוק זכויות החולה, התשנ”ו-1996;

”טיפול רפואי” ו”מטפל” – כהגדרתם בחוק זכויות החולה;

”מוסד רפואי” – כהגדרתו בסעיף 24 לפקודת בריאות העם, 1940;

”רופא” – רופא מורשה כמשמעותו בפקודת הרופאים [נוסח חדש], תשל”ז-1976;

”שביתת רעב” – הימנעות מרצון מאכילה או משתייה, לרבות הימנעות חלקית, לשם מחאה או כדי להשיג מטרה מסוימת.

כבר במושגים שבחר המחוקק להגדיר נחשפת כוונתו להציג את תיקון החוק כחוק ביו־אתי, כלומר חוק שעניינו הסדרה צודקת ומוסרית של התערבות בתהליכים ביולוגיים ורפואיים הנוגעים לטיפול בגופו ובחיייו של אדם. יתרה מזו: שש משבע ההגדרות שפורטו לעיל אינן מחדשות דבר, אלא רק משתיתות את החידושים שתיקון החוק מציע על המינוח הרלוונטי המופיע בחקיקה הרפואית-טיפולית הקיימת. לבסוף, עצם הצורך להציע הגדרה מקוצרת לחוק זכויות החולה, התשנ”ו-1996, מעיד על כוונה להתייחס אליו פעמים נוספות לאורך תיקון החוק; אפשר להניח במידה גבוהה של סבירות שכוונה זו נועדה להתמודד עם הביקורת הציבורית והמקצועית שנמתחה במהלך העבודה על תיקון החוק בטענה שהוא מיותר ואינו מוסיף לנאמר בסעיף 15(2) לחוק זכויות החולה.

מבט נוסף וקפדני יותר בהגדרות של תיקון החוק מעלה כי ניסיון ההתמודדות הזה, כמו גם הביקורת שעמה הוא מבקש להתמודד וזו שהוא מעורר, תחומים ומאופיינים על ידי ארבעה מושגים. באמצעות הנכחתם של מושגים אלה, בדרכים שונות ובדרגות שונות, ביקש המחוקק לברל את תכליתו ואת תחום חלותו של תיקון החוק מאלה של חוק זכויות החולה. המושג הראשון הוא ”שביתת רעב”, שבאופן ראוי לציון הוא היחיד ברשימה שלא הוגדר באמצעות הפניה למינוח אחר בחקיקה אלא באמצעות הגדרה מקורית וסבסטנטטיבית; המושג השני הוא ”טיפול” – מעין ”מושג רפאים” שנוכח בתיקון החוק אך ורק על דרך ההיעדר, לאחר שהופיע בהצעת תיקון החוק במובחן מהמושג ”טיפול רפואי”, אך בסופו של דבר הוטמע בו בתיקון החוק עצמו; המושג השלישי הוא ”הזנה בכוח”, שלמרות מרכזיותו וחשיבותו הברורות נעדר לחלוטין מתיקון החוק; המושג הרביעי הוא ”אסיר”, שאינו מוגדר

בתיקון החוק אך מוגדר בפקודת בתי הסוהר שהוא בא לתקן ולערכן, ולכן חל גם על כל הסעיפים שתיקון החוק הוסיף לפקודה. מושגים אלה פועלים בתיקון החוק במשולב ומתוך השפעה הדדית, אך ניתוח מובחן של כל אחד מהם חושף רכיב ייחודי בהבניה של הוויכוח העקרוני בנוגע למעמדו המשפטי, המוסרי והפוליטי של החוק.

1. שביתת רעב

תומכי תיקון החוק ומתנגדיו חולקים זה על זה כמעט בכל אפיון או ניסוח הקשורים להזנה בכוח של כלואים. עם זאת, בכל הנוגע להגדרת התופעה שהזנה זו מבקשת לפתור – שביתת הרעב – שני הצדדים מקבלים באופן לא ביקורתי את הגדרת תיקון החוק לשביתת רעב: "הימנעות מרצון מאכילה או משתייה, לרבות הימנעות חלקית, לשם מחאה או כדי להשיג מטרה מסוימת". הגדרה זו מרחיבה מבחינה פורמלית ומצמצמת מבחינה רעיונית את ההגדרה שפורטה בפקודות שירות בתי הסוהר, שעד לתיקון החוק הייתה ההגדרה המפורשת היחידה שהופיעה במסמך רשמי של המדינה. לפי ההגדרה המוקדמת יותר, שמטבע הדברים התייחסה אך ורק לנעשה בין כותלי בית הסוהר, כלוא יוגדר "שובת רעב" רק אחרי "שללא הצדקה כדין [אישור רופא, מצווה דתית או היתר מסיבות מיוחדות שניתן עליידי מפקד בית הסוהר] אינו אוכל ארבע ארוחות רצופות לפחות אף אם הוא שותה מים", ואילו כלוא "האוכל חלק מהארוחה (לרבות נוזלים שאינם מים בלבד) לא ייחשב כשובת רעב"¹³.

אמנם מבחינה תזונתית-כמותית פקודת הנציבות מדויקת יותר מתיקון החוק, בהבחינה בין הימנעות קצרה או חלקית ממזון שאינה מסוכנת לבריאות לבין הרעבה עצמית ממושכת שמסכנת את הבריאות ואף עלולה לגרום למוות; עם זאת, הגדרה זו מנטרלת את מהותה המחאתית של שביתת הרעב ומעקרת את מהותן הפוליטית של מטרותיה. זוהי הגדרה פורמלית ומוסדית, המבטאת את הצורך התפעולי והמשמעותי בקביעת מדרג סטנדרטי לבריאה אם כלוא אכן שובת רעב, וכפועל יוצא – האם עבר עברת בית סוהר. הפירוט של עברות בית הסוהר, בפקודת בתי הסוהר, כולל גם סעיפים כלליים כמו איסור על גרימת "מחלה, חבלה או אי כושר", גרימת אלימות או כל מרי שהוא ו"כל מעשה, התנהגות אי סדר או הזנחה הפוגעים בסדר הטוב או במשמעת"¹⁴. כל אלה אמנם נראים מתאימים גם לתכלית הבריאותית וגם לתכלית הביטחונית שתיקון החוק מציין במפורש כתכליותיו, אך הבסיס החוקי לאיסור על שביתת רעב של כלוא אינו מתייחס לסעיפים אלה. כפי שצוין בפסק הדין בבג"ץ 7837/04 בורגאל נ' שירות בתי הסוהר, שאף מצוטט בהקשר זה בדברי ההסבר להצעת תיקון החוק, הבסיס החוקי לאיסור על שביתת רעב של כלוא הוא סעיף 56(8) לפקודת בתי הסוהר, המגדיר כל סירוב של כלוא "לאכול לחם חוקי" כעברת בית סוהר.¹⁵ סעיף זה מופיע בראש רשימה של חמישה סעיפים¹⁶ המפרטים עברות בית סוהר הקשורות למזון ולאכילה, ובהן אכילה או לקיחה של מנות מזון מכלוא אחר או הוספה עליהן, הוצאת מזון מהמטבח ללא רשות סוהר, הפרת הוראה הנוגעת לחלוקת מזון ומשקה, השחתת מזון או השלכתו ללא

13 ס' 4 לפקודת הנציבות 04.16.00 "שביתת רעב של אסירים".

14 ס' 56(24), (25) ו-41 לפקודת בתי הסוהר.

15 פ"ד נט(3) 97 (2004); הצעת תיקון החוק, לעיל ה"ש 8, בעמ' 763.

16 ס' 56(8)–56(12) לפקודת בתי הסוהר.

הוראה וקלקול מזון או משקה באופן שעלול לפגוע בטעמם או בטיבם. אם כן, מתברר כי פקודת בתי הסוהר לא מייחדת הימנעות ממזון משורה של עברות אחרות הקשורות להסדרי ההזנה בבית הסוהר. כדי להכריע באילו מצבים הניסוח הכללי והעמום של "סירוב לאכול לחם חוק" הוא בגדר שביתת רעב נדרש מדד כמותי, שקביעתו היא תכליתה של פקודת הנציבות ושל ההגדרה הקבועה בה לשביתת רעב.¹⁷

ההרחבה של ההגדרה הפורמלית והתפעולית הזו לכדי ההגדרה המופיעה בתיקון החוק מנומקת בדברי ההסבר להצעת תיקון החוק.¹⁸ ההגדרה המתוקנת מוסכרת בצורך להתאים את מובנה של שביתת הרעב ל"תכליתו של ההסדר הקבוע [בתיקון החוק], שכזכור קובע ש"המבחן המהותי להפעלת סמכות בית המשפט [להתיר הזנה בכוח] [...] תלוי במצבו הרפואי הסובייקטיבי של השוכת [...] ואינו תלוי בטיבה של השביתה ומאפייניה".¹⁹ בהתחשב בהבדלים הגופניים הבלתי־נמנעים בין כלואים, הסטת המיקוד מהמאפיינים הכמותיים האובייקטיביים של שביתת רעב (שפורטו בפקודת נציבות שירות בתי הסוהר באמצעות הדיון במספר הארוחות ובסוג הנוזלים), אל המאפיינים הגופניים האינדיבידואליים של שוכת הרעב (שפורטו בדברי ההסבר להצעת תיקון החוק באמצעות דיבור על "מצב רפואי סובייקטיבי"), נראית מתבקשת. עם זאת, חרף ההישענות על נימוקים רפואיים־סובייקטיביים כדי להרחיב את ההגדרה של שביתת רעב, תיקון החוק לא משנה את האופן שבו סעיף 56(8) הטכני והעמום של פקודת בתי הסוהר משמש עילה להתערבות שיפוטית בהתמודדות עם שביתת רעב של כלוא, לא מחליף אותו בסעיפים אחרים ולא מוסיף לו סעיפים אחרים מהפקודה הנוגעים לשלומם ולבריאותם של הכלוא. הדבר מצביע על עמדה עקרונית ויסודית יותר שמצויה בין הניסוחים הרפואיים והביור־אתיים של שורות תיקון החוק, באופן שחושף שתי סתירות מהותיות בהגדרת המחוקק לשביתת רעב (סתירות שעולות בקנה אחד עם עמדתם של מתנגדי תיקון החוק, אך לא זכו להתייחסות מפורשת שלהם).

ראשית, דווקא ההסבר של הצעת תיקון החוק להגדרה הרחבה של שביתת רעב – רצון להתייחס ל"מצבו הרפואי הסובייקטיבי של השוכת"²⁰ – מחייב הסכמה עם הטענה של מתנגדי תיקון החוק שהוא ביטחוני־פוליטי ולא בריאותי־הומניטרי במהותו. ההסתמכות על "מצבו הרפואי הסובייקטיבי של השוכת" מתאימה לכותרת "מניעת נזקים בריאותיים לאסיר שוכת רעב" של סימן ב'2, המפרט את הסעיפים שהוסיף תיקון החוק לפקודת בתי הסוהר ואת "ההסדר הקבוע [בתיקון החוק]" ו"המבחן המהותי להפעלת סמכות בית המשפט [להתיר הזנה בכוח]" שנימקו הגדרה רחבה זו. כותרת זו שונה מהכותרת "מניעת נזקי שביתת רעב" שניתנה לתיקון החוק מאז ראשית העבודה עליו, לרבות בתזכיר החוק שפרסם המשרד לביטחון הפנים ובהצעת תיקון החוק שצוטטה לעיל. לכאורה, עדכון הכותרת בשלב הסופי של תהליך החקיקה בא לחדד את תכליתו הבריאותית וההומניטרית של תיקון החוק, שלא הייתה מוכנת ומודגשת די צורכה בניסוח המוקדם והכללי "נזקי שביתת רעב". בהתאם לכך,

17 לניתוח משמעויותיו של הביטוי "לחם חוק" בהקשר של תיקון החוק ושל הדיון הנוכחי ראו סעיף 2.2 להלן.

18 הצעת תיקון החוק, לעיל ה"ש 8.

19 שם, בעמ' 769.

20 שם.

באופן שמתאים גם לכותרת המעודכנת וגם להגדרה הרחבה של שביתת הרעב שבתיקון החוק, סעיף 19(ד) לתיקון קובע:

- בבואו לקבל החלטה לפי סעיף זה [בנוגע להזנה בכוח של כלוא] ישקול בית המשפט, בשים לב לאחריות שירות בתי הסוהר לשמירה על בריאותו ועל חייו של האסיר, בין השאר את אלה:
- (1) מצבו הרפואי של האסיר, לרבות מצבו הנפשי, וההשלכות על מצבו כאמור אם לא יינתן לו הטיפול הרפואי המבוקש;
 - (2) הסיכויים והסיכונים של הטיפול הרפואי המבוקש ושל טיפולים רפואיים חלופיים לאסיר, וכן מידת פולשנותו של הטיפול הרפואי המבוקש והשפעתו על כבוד האסיר;
 - (3) אם ניתן לאסיר טיפול רפואי לפי הוראות סימן זה בעבר, ותוצאות הטיפול כאמור;
 - (4) עמדת האסיר, אם ניתנה, בנוגע לקבלת הטיפול הרפואי ונימוקיו לעניין זה, ועמדתו בנוגע למטרת שביתת הרעב.

אולם, דווקא בשל ההתאמה והזיקה הברורות בין סעיפים אלה לבין כותרתו החדשה של סימן ב'2 והאופן שבו הוא מגדיר שביתת רעב, העובדה שהמחוקק סבר שלא די בהם כדי להבהיר את התכלית הבריאותית וההומניטרית של תיקון החוק, ושהם מצריכים חידוד והדגשה נוספים בדמות כותרת חדשה, מעידה כאלף עדים שהנזקים שתיקון החוק אמור למנוע, ושצוינו בכותרתו המקורית, כלל אינם הנזקים הבריאותיים שעלולים להיגרם לכלואים שובתי רעב – כי אם הנזקים הפוליטיים, הביטחוניים והתדמיתיים העלולים להיגרם למדינה בעקבות מותם של כלואים שובתי רעב. נזקים אלה מקבלים ביטוי מפורש בתיקון החוק מיד אחרי הסעיפים הנ"ל: סעיף 19(ה) מוסיף כי בבואו להכריע על הזנה בכוח של כלוא, "בית המשפט ישקול שיקולים של חשש לחיי אדם או חשש ממשי לפגיעה חמורה בביטחון המדינה, ככל שהובאו לפניו ראיות לעניין זה". למעשה, המהות הפוליטית-ביטחונית של הניסוחים הרפואיים-הומניטריים לכאורה של המחוקק ניכרים כבר בעצם הקפדתו להבחין את סעיף 19(ה) המוקדש ל"ביטחון המדינה" מהסעיף שקודם לו המוקדש לבריאותו, לעמדתו ולכבודו של הכלוא.²¹ הבחנה זו, בעצם קיומה, מבהירה כי מבחינת המחוקק, חיי האדם שבית המשפט צריך לשקול בהחלטתו אינם חייו של הכלוא שובת הרעב כי אם חייהם של אזרחי המדינה, העלולים להיפגע אם שביתת הרעב תסתיים במוות ובכך, קרוב לוודאי, תגרוור תגובות אלימות והחמרה במצב הביטחוני.

21 על הבעייתיות של סעיף נפרד זה אפשר ללמוד מכך שבפס' קמד לפסק דינו של המשנה לנשיאה רובינשטיין בבג"ץ ההסתדרות הרפואית בישראל, לעיל ה"ש 5, מודגש כי השימוש בס' 19(ה) צריך להיעשות "במשורה שבמשורה ובמקרים חריגים, ובהינתן תשתית ראייתית מתאימה". נוסף על כך, אף שהשופט מזוז הצטרף לעמדת המשנה לנשיאה, שדחתה את העתירות נגד תיקון החוק, בפס' 22 לדברי הסיכום שלו בפסק הדין הוא טען כי "טוב יעשו גורמי המדינה המופקדים על כך אם ישובו וישקלו את ביטולו של סעיף 19(ה)", וזאת משום שגם ללא סעיף זה, שאותו הוא מכנה "הסעיף הביטחוני", "המטרות שהוצבו ביסוד התיקון [לחוק] מושגות לכאורה [...] ומאידך קיומו מעורר חששות וטענות".

הסתירה המהותית השנייה בהגדרה של שביתת רעב שמופיעה בתיקון החוק טמונה בכך שהיא מנוסחת באופן רחב, החל על כל הימנעות רצונית ומוכוונת-מטרה ממזון. הגדרה זו מרמזת כי המחוקק רואה ביישומה על כלואים עניין קונטינגנטי ולא מהותי להבנתה – בניגוד להנחה שביסוד תיקון החוק, שלפיה יש לנהוג בכלואים שובתי רעב באופן שונה משוכתי רעב שאינם כלואים. בדברי ההסבר להצעת תיקון החוק נטען כי סעיף 322 לחוק העונשין וסעיף 11 לפקודת בתי הסוהר, המטילים את האחריות לסיפוק צורכי חייו של הכלוא על מנהל בית הסוהר, הם שיוצרים את "מצב הדברים המורכב יותר" הכרוך בשביתת רעב של כלוא, באופן שמחריג אותה מהלגיטימיות של "הזכות לשבות רעב" במסגרת "ההנחה החוקתית" שהמשפט הישראלי מקנה ל"זכות לחופש הביטוי".²² אם זה הקריטריון הבלעדי להבחנה בין שביתת רעב של כלוא לבין הימנעות רצונית ומוכוונת-מטרה ממזון של מי שאינו כלוא, אזי מתעוררים שני קשיים, מובחנים אך משלימים, שהמחוקק לא יכול לפתור כל עוד ההגדרה שקבע נשארת במתכונתה הרחבה.

מצד אחד – בהמשך לאמור לעיל – נשמטת הקרקע מתחת לכל הצדקה של הזנה בכוח שאינה ממוקמת בתחום החפיפה המדויק של סיפוק צורכי מחייתו של הכלוא ודאגה למצבו הרפואי. כפי שנטען בחוות הדעת של המכון הישראלי לדמוקרטיה, הפגיעה באוטונומיה של הכלוא מנוגדת לעיקרון שנקבע בפסק דין ע"א 4463/94 גולן נ' שירות בתי הסוהר.²³ לפי עיקרון זה, עצם היותו של אדם כלוא לא אמור לפגוע בזכויותיו מעבר לפגיעה בחופש התנועה שלו, ולכן כל עוד הסירוב לקבל מזון הוא רצוני וההחלטה לגביו התקבלה באופן מודע ורציונלי – הפגיעה באוטונומיה עקב הזנה בכוח אינה נגזרת מהחובה לספק מזון וצורכי מחייה לכלוא.²⁴ כאמור, על אף הניסיון להציג את בריאות הכלוא כעילה לפגיעה כזו, ניסוחיו והגדרותיו של תיקון החוק המחישו כי השיקולים האמתיים נוגעים למה שהוגדר כ"ביטחון המדינה". מאחר ששיקולים אלה אינם רלוונטיים לעניינם של סעיף 322 לחוק העונשין וסעיף 11 לפקודת בתי הסוהר, דווקא ניסוחים והגדרות אלה הם שחשפו את תכליתו הפוליטית של תיקון החוק באופן שתואם את עמדת מתנגדיו.

מן הצד האחר, האופי הכללי והבריאותי-טיפול של כאורה, הטמון בהגדרה לשביתת רעב שבדברי ההסבר לתיקון החוק, נותן רוח גבית לטענה שתיקון החוק מיותר משום שחוק זכויות החולה מכסה את כל התרחישים וההשלכות הבריאותיים הכרוכים בשביתת רעב של כלוא. אם תכלית התיקון היא דאגה לחייהם ולבריאותם של הכלואים, ואם שביתת רעב מוגדרת ככל הימנעות שהיא ממזון ומשתייה, למען כל מטרה או תכלית – כלל לא ברור מדוע יש צורך לערב מנגנון שיפוטי בהליך עבודתם של הרופאים וועדות האתיקה שהוכשרו והוסמכו לשקול טיפול כפוי בחולה בסעיף 15(2) לחוק זכויות החולה (המוחל במפורש מכוח סעיף 27 גם על הנעשה במתקני שירות בתי הסוהר). ברוח זו, בתגובה לעצומה נגד החוק שפרסמו חוקרים ומרצים מתחומי המשפט, מדע המדינה והפילוסופיה הפוליטית, טענה מאיה פלדר-רוז, כי הבעיה בתיקון החוק אינה בעצם ההזנה בכוח אלא בהעברת הסמכות להחליט עליה – מידיהן של ועדות האתיקה הפועלות בבתי החולים מתוקף חוק זכויות החולה, לידיה של

22 הצעת תיקון החוק, לעיל ה"ש 8, בעמ' 762.

23 פ"ד (4) 136 (1996).

24 חוות דעת קרמניצר ואח', לעיל ה"ש 8, בפס' 4 ו-5.

"ערכאה שיפוטית, חוץ רפואית, [...] שבהכרח תכניס לתוך התהליך שיקולים זרים לטיפול".²⁵ מעבר לעובדה שהשיקולים הזרים הללו הם כמובן שיקולי הביטחון הפוליטיים במהותם, שכבר נדונו לעיל, תיקון החוק יוצר כפילות מיותרת ביחס לחוק זכויות החולה, וייתכנו לכך השלכות על האופן שבו בית הסוהר מתנהל בהתאם לסעיף 322 לחוק העונשין וסעיף 11 לפקודת בתי הסוהר (שכזכור, מטילים את האחריות לסיפוק צורכי חייו של הכלוא על מנהל בית הסוהר ולפיכך שימשו את המחוקק כהצדקה לתיקון החוק). כך, למשל, במצב החוקי הקיים לא ברור כיצד יש לנהוג בכלוא חולה אנוורקסיה המסרב לקבל מזון עד כדי סיכון חייו: האם יש לכנס ועדת אתיקה בהתאם לחוק זכויות החולה ולשקול את דרכי הטיפול בו, לרבות הזנה בכוח, או שמא יש לפנות לבית המשפט המחוזי כדי לקבל אישור לביצוע ההליך הרפואי האמור? אמנם, ההליך הרפואי בשני המקרים הוא דומה, אם לא זהה, אך האופציה המגולמת בתיקון ונשענת על הגדרה רחבה וכוללנית של שביית רעב מתעלמת מכך שבניגוד לחולה אנוורקסיה, כלוא שובת רעב אינו סובל מפתולוגיה פסיכולוגית; גם אם שביית הרעב הממושכת הביאה אותו למצב מנטלי מעורער, זוהי תוצאה שהוא הביא בחשבון וביוודעין כשעוד היה במצב מנטלי נורמלי.²⁶

אם כן, בסיכומי של דבר נראה כי בעוד שההגדרה הרחבה של שביית רעב בתיקון החוק נועדה להדגיש את התכלית הבריאותית-טיפולית שהוא משרת כביכול, ולהסביר מדוע ייחודו של מצב הכליאה מחייב התערבות שיפוטית כדי לממש תכלית זו, בפועל הגדרה זו חושפת וממחישה דיוקא את טיעוני המתנגדים לתיקון החוק – הן בנוגע לחשיפת תכליתו הפוליטית האמיתית והן בנוגע להיותו מיותר עקב חוק זכויות החולה, החל גם על כלואים. לפיכך, שביית רעב היא המושג הראשון שהגדרתו מחדש היא צעד הכרחי בדרך להבנה טובה ומדויקת יותר של הפולמוס בנושא הזנתם בכוח של כלואים שובתי רעב.

25 העצומה, שנשלחה לחברי הכנסת לקראת מועד ההצבעה המקורי על תיקון החוק, נשלחה לחברי רשימת התפוצה האינטרנטית של מדעי החברה בישראל ב-20.6.2014. תגובתה של פלד-רז נשלחה בדואר-אלקטרוני לאותה רשימה ב-22.6.2014.

26 טיעון זה הוצג על ידי ישראל ויסמל-מנור ב-23.6.2014, בתגובה להתכתבות האלקטרונית שצוינה בהערה הקודמת. בהמשך טען ויסמל-מנור כי את שובת הרעב אין להשוות לחולה אנוורקסיה אלא למפגין שעומד מול שוטרים שבידיהם גז מדמיע ונשק חי, ויודע שהם ישתמשו בראשון ואחר כך בשני. ייתכן בהחלט שראיתו, כשירותו ואף דעתו נפגמות אחרי שהוא שואף גז מדמיע, אך כשם שברור שאין בכך עילה אתית להוצאתו מהסיטואציה בכוח כדי לתת לו טיפול רפואי, כך גם אין זה נכון להפסיק את שביית הרעב באמצעות הזנה בכוח ברגע שכשירותו המנטלית של שובת הרעב נפגמת. השוואה זו אינה מביאה בחשבון את ההבדל בין מפגין חופשי לכלוא שחירותו מוגבלת – הבדל העומד בבסיס הניסיונות להצדיק ולנמק את תיקון החוק ביחס לחוק זכויות החולה. פער זה יושלם להלן באופן חלקי, שאינו מתייחס ישירות לשאלת האנוורקסיה ככזו. לדיון נוסף בשאלת היחס בין שביית רעב לאנוורקסיה ראו הרצאתה של סיגל גולדין, *Sociological Notes on Self-Starvation and Force Feeding of Eating Disorders Patients*, שהוצגה בדצמבר 2014 בכנס שהתקיים במרכז ספרא לאתיקה באוניברסיטת תל אביב בדצמבר 2014.

2. טיפול

הגדרת "טיפול" בתיקון החוק מסככת גם היא את הדיון במקום לפשט אותו. מושג זה ממלא תפקיד משמעותי בחוק דווקא משום שהוצא ממנו: בטרם נקבע הנוסח הסופי של תיקון החוק כלל סעיף 19 להצעה – בצד ההגדרה של "טיפול רפואי" ו"מטפל" כהגדרתם בחוק זכויות החולה" – גם הגדרה של "טיפול" כ"מתן מזון או נוזלים, אף באמצעים מלאכותיים, או טיפול רפואי אחר".²⁷ הסיפא של הגדרה זו יוצר כפילות מיותרת ביחס להגדרה של "טיפול רפואי", ולכן ברור שהחלק החשוב בהגדרה שהוצעה היה הרישא שלה, דהיינו: ההתייחסות להזנה ולמתן נוזלים, לרבות באופן מלאכותי, כאל מעשים טיפוליים שתכליתם בריאותית וההיגיון המנחה שלהם הוא ביו־אתי. דגש זה מנוגד לעמדה המפורשת של ההסדרות הרפואיות בישראל, שמסמך ההנחיות שלה בדבר טיפול רפואי בכלואים שובתי רעב מציין במפורש כי מתן מזון לכלוא שובת רעב אינו "מתן טיפול לחולי" אלא "צורך בסיסי לחיים".²⁸ אפשר למצוא הד לכך גם בעובדה – המכוונת או המקרית – שאף על פי שהגדרת הטיפול לא נכללה בנוסח הסופי של תיקון החוק אלא הוטמעה בהגדרה שלו ל"טיפול רפואי", הרי שבסעיף המרכזי והמהותי של תיקון החוק – סעיף 19(א) שעניינו "בקשת היתר למתן טיפול רפואי לאסיר שובת רעב" – נכתב כי אם רופא סבור שאסיר עלול למות או לסבול נכות חמורה אם לא יוענק לו טיפול רפואי, אזי נציב שירות בתי הסוהר מורשה לפנות לבית המשפט המחוזי על־מנת "לקבל מתן להיתר טיפול לאסיר" (ההדגשה הוספה). כפילות דומה מופיעה בסעיף 19טז(ד), שלפיו אם אסיר מסרב לקבל "טיפול רפואי", אזי מותר לסוהר להשתמש ב"כוח סביר" כדי "לאפשר את מתן הטיפול בידי המטפל" (ההדגשה הוספה). אם כן, אף על פי שבנוסח הסופי של תיקון החוק "טיפול" אמור להיכלל ב"טיפול רפואי" ללא שארית, בכל זאת נשמר בנוסח הזה ההיגיון הבסיסי שמבקש להבדיל בין טיפול רפואי – שרופא בלבד יכול להעיד על הצורך בו, לבין טיפול – שהוצאתו הסופית לפועל אמנם תלויה באישור של רופא, אך נציב שירות בתי הסוהר הוא שמבקש אישור לבצעו וסוהר הוא שמוסמך להשתמש בכוח כדי לאפשרו.

המתח בין הרצון להגדיר את מונחי החוק באופן כללי, שיאפשר שיקול דעת שיפוטי ומרחב פעולה ענישתי-כליאתי, לבין הצורך לבסס את ההגדרות הללו על אדנים רפואיים-טיפוליים עולה כאן שוב, אך בצורה הפוכה מהאופן שבו עלה בהבדלים שבין ההגדרה הכללית של "שביתת רעב" בתיקון החוק לבין הניסוח הכללי של סעיף 56(8) לפקודת בתי הסוהר. אם ביחס ל"שביתת רעב" התעורר המתח הזה בגלל ניסוחים עמומים וכלליים מדי, במקרה של "טיפול" דווקא פירוט יתר הוא שיוצר את המתח וחושף את האופן שבו טעמים הומניטריים-רפואיים לכאורה משמשים להצדקת התערבותו של בית המשפט במה שאמור

27 הצעת תיקון החוק, לעיל ה"ש 8, בעמ' 769.

28 ההסדרות הרפואיות בישראל מדרך לרופא במטפל בעציר/אסיר שובת רעב 4 (יוני 2014). בהמשך לכך, בנייר העמדה של ההסדרות הרפואיות בישראל מאתו חודש, לעיל ה"ש 8, נכתב במפורש כי "ההסדרות הרפואיות בישראל מתנגדת נחרצות להצעת החוק לתיקון פקודת בתי הסוהר (מניעת נזקי שביתת רעב) [...] אנו רואים בה הצעת חוק מסוכנת הסותרת את כללי האתיקה הרפואית בישראל ובעולם".

להיות תהליך רפואי מקצועי. בדברי ההסבר שנלוו להצעת תיקון החוק הוסבר הצורך בהגדרת "טיפול", במובחן מ"טיפול רפואי", כדלהלן:

ההגדרה [ל"טיפול"] כוללת סוגים שונים של טיפול רפואי, השונים זה מזה במאפייניהם, בהשפעתם על המטופל ובמידת פולשניותם ביחס אליו. טיפול רפואי בשוכת רעב עשוי לכלול קשת רחבה של טיפולים – החל בלקיחת מדרים פיזיולוגיים, מתן עירוי, עם או בלי תוספים מסוגים שונים (כגון ויטמינים, מינרלים, סוכר וכדומה), וכלה בהזנה באמצעות החדרת צינור הזנה לקיבתו של המטופל ("זונדה") או TPN (הזנה פראנטרלית כוללת, דהיינו הזנה אך ורק בעירוי). ההבחנה בין סוגי הטיפול השונים, משמעותם והשלכותיהם, לרבות בהיבט של שמירה על כבוד המטופל – נעשית במסגרת שיקולי בית המשפט בסעיף 19 ויעל סמך חוות דעת רפואית המוגשת לבית המשפט.²⁹

למרות ההסתמכות על חוות דעת רפואית, וכפי שכבר צוין לעיל, הענקת הסמכות לבית המשפט להבחין בין סוגי טיפול ואחריות לשמירה על כבוד המטופל, והפקעתם מהגורמים הרפואיים המקצועיים, הן אחד ממושאי הביקורת המרכזיים של מתנגדי תיקון החוק. אם תכלית התיקון היא אכן הומניטרית ורפואית, אזי חוק זכויות החולה מייתר אותו – גם משום שהוא מצדיק התערבות רפואית באמצעות שיקולים ביטחוניים-פוליטיים הזרים לה וגם משום שהוא מערב את מערכת המשפט במקום לא לה. מה שמעניין במיוחד בהגדרה זו ל"טיפול" הוא האופן שבו הפוליטיזציה של ההליך הרפואי-טיפולי פועלת דרך המזון עצמו ובאמצעותו. ליתר דיוק: הגדרתו המפורשת של המזון כטיפול לא רק חושפת כמה רחב המנעד הסמנטי וכמה עמוק המאגר הסמיוטי שהמזון יוצר בהקשרים החוקיים והכליאתיים שבהם הוא נדון, אלא גם מדגימה כיצד עושר המשמעויות והמובנים הזה מנוצל לצרכים פוליטיים בהקשרו של העיסוק המשפטי והחוקי בשביתות רעב ובהזנה בכוח.³⁰ המזון מופיע ככזה בשלושה מקומות בפקודת בתי הסוהר: בסעיף 1, תחת הגדרת "חפץ", בצד "כסף, בגדים, משקאות, טבק בכל צורה, מכתב, נייר ומכשיר". הגדרה סתמית וניטרלית זו היא רק הכנה להגדרתו של "חפץ אסור" כדבר-מה שאסור להכניס אל בית הסוהר, להוציא ממנו או להחזיק בתוכו ללא אישור של מנהל בית הסוהר. בפעם השנייה המזון מופיע כך

29 הצעת תיקון החוק, לעיל ה"ש 8, בעמ' 769.

30 חשוב לציין שהפוליטיזציה של המזון אינה תולדה הכרחית של העושר הסמיוטי והסמנטי שלו, כי אם מקרה פרטי של מימוש האפשרויות החברתיות והתרבותיות המגוונות שהמזון מאפשר לשחקנים בעלי צרכים שונים להוציא אל הפועל. במובן זה, אפיון המזון והניתוח שלו שהוצעו כאן עולים בקנה אחד עם דיונים עכשוויים בתאוריות רשת, באקולוגיה פוליטית ובסמיוטיקה חברתית, המבוססות על קשרי משמעות דו-סטריים בין אובייקטים לסובייקטים. ראו, למשל, את תאוריית השחקן-רשת (ANT) של ברונו לאטור: BRUNO LATOUR, REASSEMBLING THE SOCIAL: AN INTRODUCTION TO ACTOR-NETWORK-THEORY (2005); כן ראו את המושג "אובייקט גבול" של סוזן לי סטאר: Susan Leigh Star, *The Structure of Ill Structured Solutions: Boundary Objects and Heterogeneous Distributed Problem Solving*, in 2 DISTRIBUTED ARTIFICIAL INTELLIGENCE 37 (Les Gasser & Michael N. Huhns eds., 1989); ואת הדיון ב"חומר אכיל" של ג'יין בנט: JANE BENNETT, VIBRANT MATTER: A POLITICAL ECOLOGY OF THINGS ch. 3 (2010).

בסעיף 11(ב), המגדיר תנאי כליאה הולמים ומחייב, בין היתר, לספק לאסיר "מי שתייה וכן מזון בכמות ובהרכב המתאימים לשמירה על בריאותו", כחלק ממחויבותו של מנהל בית הסוהר לדאוג ל"צרכי מחייתו" של האסיר. בפעם השלישית המזון מופיע בסעיפים 56(8)–56(12) שכבר נדונו לעיל, שכאמור מפרטים שורה של עברות בית הסוהר הקשורות לאכילה ושתייה, לרבות האיסור על אסיר לסרב "לאכול לחם חוקו", המשמש עילה חוקית לאיסור על שביתת רעב.

השימוש של פקודת בתי הסוהר מ-1971 בכיטוי המקראי "לחם חוק",³¹ כדי לתאר את קצבת המזון הקבועה שאסיר מקבל כדי שיופקו צורכי חייו, החליף את המינוח המנדטורי של הפקודה מ-1947, שתיאר את עברת בית הסוהר הרלוונטית בסעיף 7(84) כ"סירוב לאכול את המזון שנקבע במדרג התזונה של בית הסוהר".³² שימוש בלשון מקראית נעשה גם ביחס ל"תזונה מופחתת" ו"תזונת ענושים": נוסח הפקודה מ-1947 דיבר על "תזונת הענשה שאינה גוררת עמה פיטורים מעבודה" ותזונה "המספיקה לקיים בחיים ובמשך תקופה מוגבלת, בתנאי שאינה באה בצירוף עבודה",³³ והנוסח מ-1971 השתמש בכיטויים "לחם צר"³⁴ המקראי ו"לחם ענושים". השימוש ב"לחם" כדי לתאר את האזורים בשרה הסמנטי שנגזר מהשורש ו.ו.ן שעניינם קיום מינימלי וצרכים בסיסיים נפוץ גם מחוץ להקשר הכליאתי ("לחם ושעשועים", "אם אין לחם שיאכלו עוגות", "לחם! עבודה!" וכו'). אדרכה, אפשר לומר שבדיוק משום שאלה האזורים הסמנטיים הרלוונטיים לדיון, גם תומכי תיקון החוק וגם מתנגדיו למעשה מסכימים, במפורש או במובלע, שבמסגרת של כליאה אין מקום לדבר על אוכל – שצריכתו לא רק מאפשרת את קיומו של הגוף החי, אלא גם מספקת מענה לתאבון, לחשק, לרצון ולתאוה, ומעוררת אין-ספור קונטציות ואסוציאציות קולינריות, תרבותיות, חברתיות והיסטוריות; במסגרת של כליאה אפשר לדבר אך ורק על מזון בתור הכרח חומרי לקיום, שבלעדיו אי-אפשר לעמוד בחובה החוקית לשמור על חיי הכלואים ולספק להם את "צרכי מחייתם".

מכל מקום, בהקשר הנוכחי חשוב במיוחד האופן שבו "מזון" ("תזונה", "לחם") גמיש דיו כדי שהמחוקק יוכל לבטא באמצעותו שורה מגוונת של מובנים, שבתורם מבטאים שורה מגוונת של שימושים ותכליות בבית הסוהר: צורך קיומי יסודי שמממש את האחריות הבסיסית לחייו של האסיר, ענישה המבטאת את המשמעת בבית הסוהר, רכוש בית הסוהר שכל פגיעה בו אסורה, הטבה בדמות חפץ שהחזקתו ברשות האסיר מצריכה את אישור מנהל בית הסוהר. ההגדרה של "מתן מזון" כטיפול אמנם לא שרדה את המעבר מהצעת תיקון החוק לדבר החקיקה עצמו, אך חשוב לשים לב לכך שעצם הניסיון לצרף אל הרשת הסמנטית המסועפת של המזון בין כותלי בית הסוהר גם מובנים רפואיים-טיפוליים, ולנצל דווקא את הצירוף הזה כדי להבחין בין חוק זכויות החולה לתיקון החוק, מעיד על כך שתיקון החוק מבליע הכרה בקושי התאורטי ובבעיה המעשית הכרוכים בכל ניסיון להצדיק הזנה בכוח של כלואים באמצעות מובנים כאלה. אמנם ניסיון זה כשל, וההגדרה הרפואית

31 משלי ל' 8.

32 פקודת בתי הסוהר, 1946, ע"ר תוס' 1, 6, 25.

33 שם, ס' 1, עמ' 7.

34 ישעיהו ל' 20.

המפורשת היחידה בנוגע להזנה בכוח הוצאה בסופו של דבר מתיקון החוק, אך כאמור – די בעצם הניסיון ובעקבות שהוא השאיר בנוסחי הצעת תיקון החוק כדי להתחקות אחר כוונת המחוקק שהובלעה בהחלטה להגדיר "טיפול רפואי" בתיקון החוק באמצעות הפנייה לאופן שבו מושג זה מוגדר בחוק זכויות החולה. בהמשך לכך, ובדיוק באותו אופן שבו קרה הדבר עם "שביתת רעב", גם כאן דווקא ההבלעה הזו לא רק מטשטשת גבולות מושגיים באופן שמקשה על הבנה חדה של לשון החוק וכוונתו, אלא גם שומטת את הקרקע מתחת להבחנה שהמחוקק קיווה לקבע בין תיקון החוק לכין חוק זכויות החולה, וכפועל יוצא מכך נכשלת בהדיפת הביקורת על כך שתיקון החוק מיותר ופוליטי.

3. הזנה בכוח

זניחתה של הגדרת "טיפול" כ"מתן מזון או נוזלים, אף באמצעים מלאכותיים, או טיפול רפואי אחר" לא רק גורמת להנמקות הרפואיות-טיפוליות והביטחוניות-פוליטיות לשמש בערבוביה, באופן שמנוגד לכוונתו המוצהרת של המחוקק, אלא גם מקשה על הבנת הפרקטיקה הטיפולית עצמה, דהיינו: השימוש בכוח כדי להזין כלוא שובת רעב באופן מלאכותי. ללא הגדרת הטיפול הזו, סעיף 19טז(ד) שצוטט לעיל – המאפשר לסוהר להשתמש ב"כוח סביר" כדי "לאפשר את מתן הטיפול בידי המטפל" – הוא לכל הפחות עמום. ביחס למהלך המושגי הנוכחי מעניינת במיוחד העובדה שגם כשכבר הוזכר הטיפול המדובר במפורש בהצעת תיקון החוק, נשמרה מידה לא קטנה של עמימות. נוסח ההצעה ודברי ההסבר שנלוו אליה התייחסו להזנה בכוח של כלואים שובתי רעב באמצעות מושגים שונים, בהתאם להקשרים שבהם דונו: "טיפול רפואי בכפייה" הוא הדבר שוועדות האתיקה שהוקמו מכוח חוק זכויות החולה יכולות להורות עליו כמוצא אחרון; המושג "הזנה בכפייה" משמש בסקירת המצב החוקי העוסק בהתמודדות עם שביתות רעב של כלואים במדינות שונות בעולם; "האכלה בכפייה" ו"האכלה בכוח" מופיעות בזו אחר זו כפרקטיקות רפואיות-טיפוליות שהצהרת מלטה של ארגון הבריאות העולמי מ-1991 אסרה על רופאים להשתתף בהן גם במחיר מותו של המטופל.³⁵ גם בדברי המתנגדים לתיקון החוק אין אחידות מושגית: כותרת המסמך של המועצה הלאומית לביואתיקה מתייחסת ל"האכלה בכפייה", אך גוף המסמך דן גם ב"טיפול כפוי" וב"הזנה כפויה", ואילו בחוות הדעת של המכון הישראלי לדמוקרטיה מוזכרים גם "מתן טיפול בכפייה" וגם "הזנה בכפייה".³⁶

אם כן, נדרשת הכרעה מושגית כפולה כדי להתקדם בעת ובעונה אחת גם אל עבר מובן חד-משמעי של הפרקטיקה הטיפולית שהמחוקק מציע כדי להתמודד עם שביתות רעב של כלואים, וגם אל עבר ביקורת לכידה וברורה נגד הפרקטיקה הזו. יש לברר אם תיקון החוק וכוונת המחוקק המגולמת בו יובנו טוב יותר באמצעות דיבור על "הזנה" או "האכלה", ואם התיאור שיש להצמיד למושג שייבחר הוא "בכפייה" או "בכוח". השאלה הראשונה הוכרעה בדיון על מזון ותזונה שהוצג בסעיף הקודם. כזכור, תיקון החוק מצדיק את עצם קיומו בצורך הייחודי המתעורר כשבבית הרעב מתקיימת בין כותלי בית הסוהר, מכוח

35 הצעת תיקון החוק, לעיל ה"ש 8, בעמ' 764-766; הצהרת מלטה, לעיל ה"ש 10.

36 תגובת המועצה הלאומית לביואתיקה, לעיל ה"ש 8; חוות דעת קרמיניצי ואח', לעיל ה"ש 8,

בפס' 1 ו-3.

האחריות שמוטלת על שירות בתי הסוהר כזרוע ביצועית של המדינה לדאוג לתזונתם של הכלואים, בין שמדובר ב"צרכי המחיה" שלהם כשהם בריאים או ב"טיפול רפואי" שהם זקוקים לו כשחיייהם או בריאותם בסכנה. מאחר שמובנים בסיסיים אלה, הממוקדים בערך קלורי ובהרכב מינרלי של החומרים שנכנסים לגופו של הכלוא, מבטאים באמצעות שדה סמנטי של מזון (ולא של אוכל); ומאחר שאכילה מתבצעת אך ורק דרך הפה ואילו הזנה יכולה להתבצע גם באמצעים אחרים שפורטו בדברי ההסבר לתיקון החוק (לרבות הזנה פרנטרלית או הזנה באמצעות זונדה), ברור שנכון יותר לדבר על הזנה של כלואים שובתי רעב ולא על האכלה.

גם ההכרעה בין "כפייה" ל"כוח" מבוססת על הצורך להתאים את הגדרת התופעה למציאות החיים בבית הסוהר. מכיוון שמהותם של חיים אלה היא שהות כפויה במקום מסוים למשך זמן מסוים, תחת מערכת משמעת מסוימת, השימוש ב"כפייה" נראה מובן מאליו ולכן ממעיט מהמשמעויות ומההשלכות הרות-הגורל של הזנה מלאכותית של כלואים שובתי רעב בניגוד לרצונם. במילים אחרות – וכפי שדברי ההסבר להצעת תיקון החוק מציגים בצדק – אחד הרכיבים המרכזיים באוטונומיה האישית שאסיר או עציר הנמצאים בבית הסוהר נאלצים לוותר עליהם בגין כליאתם הוא השליטה על הצורה והאופן שבהם הם מקבלים את מזונם: הם אינם מחליטים מה יוגש להם בארוחות, מה הכמות המרבית שיקבלו, מתי ואיפה תוגשנה הארוחות וכו'. כל האלה נכפים עליהם כתולדה ישירה של שלילת חופש התנועה, שהיא מהותו של מעשה הכליאה, ולכן הם אינם חורגים ממידת הזהירות המרבית שהפסיקה מחייבת בהקשר של אבדן חירויות ואוטונומיה של כלואים.³⁷ לפיכך, ככל ש"כפייה" מובנת כגרימת עשייה מסוימת בעל כורחו של העושה, אזי כמובנים רבים וחשובים כל צריכת מזון בין כותלי בית הסוהר היא במידה רבה הזנה בכפייה, והשימוש בכיטוי זה כדי לתאר הזנה מלאכותית של כלואים בניגוד לרצונם מנקה את הפרקטיקה הזו גם ממידת החריגה מהנורמות של שלילת אוטונומיה המאפיינות את החיים היומיומיים בבית הסוהר וגם מהאלימות הגופנית הכרוכה בה.

הבנה זו משתקפת גם באופן שבו השפה האנגלית אינה מורה על התופעה באמצעות *coerced feeding* או *compulsory eating*, אלא באמצעות *force feeding* או *forced feeding*.³⁸ אף על פי שכל הצדדים בוויכוח המקומי על הזנה מלאכותית של כלואים שובתי רעב

37 הצעת תיקון החוק, לעיל ה"ש 8, בעמ' 762; עניין גולן, לעיל ה"ש 23, בעמ' 152; בג"ץ 4634/04 רופאים לזכויות אדם נ' השר לביטחון פנים, פ"ד (סב) 762 (2007).

38 J. S. Edkins, *Fasting* נדירה מכלל זה במסגרת טקסט רפואי-מחקרי ראו *Prisoners and Compulsory Feeding*, 2 Br. Med. J. 1099 (1909). שנת פרסומו של הטקסט הזה היא השנה שנהוג לראות כמציינת את ראשית הגלגול המודרני של שביתות רעב של כלואים בדמוקרטיות ליברליות, הודות לשביתות הרעב של הסופרג'יסטיות בבריטניה. מעבר לעובדה שכבר ראשוני זה דובר ביוצא מן הכלל שהעיד על כלל השימוש ב-*forced feeding*, מעניין לשים לב לכך שההזנה הכפויה המתוארת בכותרת מוצמדת ל"אסירים צמים" ולא לאסירים שובתי רעב, כך שגם ברמה המושגית הזו תיאור התופעה מחמיץ את מהותה. לזווית מושגית חריגה נוספת בעניין ראו: Hernan Reyes, *Force-Feeding and Coercion: No Physician Complicity*, 9 Am. Med. Ass'n J. Ethics 703 (2007). לניתוח עדכני של שביתות הרעב של הסופרג'יסטיות ושל הזנתן בכוח בבית הסוהר ראו Kevin Grant, *British*

בניגוד לרצונם מקבלים – באופן לא ביקורתי – את השימוש בביטוי "הזנה בכפייה", נדמה שתיאור נאמן ומדויק יותר של התופעה בשפה העברית מחייב שימוש בביטוי "הזנה בכוח". נקודה זו מקבלת משנה-תוקף כשבוחנים שוב את הצהרות מלטה וטוקיו של ארגון הרפואה העולמי שהוזכרו לעיל, ונוכחים לדעת שהפעלה של כוח פיזי היא-היא שהופכת את ההזנה המלאכותית מטיפול רפואי קביל ואף נחוץ למעשה לא-אתי של ענישה אכזרית ולא אנושית שאסור לרופא לקחת בו חלק.³⁹ אדרבה, דווקא משום ששביתת רעב מוגדרת בתיקון החוק באופן רחב וכללי למדי, ודווקא משום ש"מתן מזון" מובן בו כ"טיפול רפואי", יש חשיבות מיוחדת להדגשת האלמנט הכוחני שבהזנה המלאכותית בניגוד לרצונו של הכלוא המוון, יהיה אופי הימנעותו ממזון אשר יהיה. במילים אחרות, אף על פי שהביטוי הנפוץ יותר הוא "הזנה בכפייה", הרי שכדי לבטא את שלל המובנים וההנחות המושגיות שנוצקו לדיון – הן על ידי תומכי התיקון והן על ידי מתנגדיו – הביטוי המתאים יותר הוא "הזנה בכוח".

4. אסיר

מעל לכל ההבחנות והמסקנות המושגיות שהוצגו עד כה – או שמא דווקא מתחת להן – נמצאת השורה הראשונה של סעיף 1 לפקודת בתי הסוהר, המגדירה "אסיר" כ"כל מי שנתון כדין במשמורת בית הסוהר". בהמשך הסעיף מופיעות הבחנה פנימית בין "אסיר פלילי" ל"אסיר אזרחי", וכן תת-הגדרה של "אסיר שפוט" המבחינה בין מי ששוהה בבית הסוהר כדי לרצות עונש אחרי שנגזר דינו בבית המשפט לבין מי שממתין למשפט או לגזר דין; אולם, בדומה לרוב המכריע של הסעיפים המרכזיים והעקרוניים ביותר של פקודת בתי הסוהר, גם בסימן ב'2 של סעיף 19, שנוסף לפקודה מכוח תיקון החוק, לשון הפקודה מתייחסת ל"אסיר" באופן כללי וגורף, ללא הבחנות פנימיות או הסתייגויות כלשהן. בפתח הדברים טענתי שההגדרה הרחבה ונעדרת ההבחנות הזו נראית לי שגויה, וכדי לבטא זאת בחרתי לאורך הדיון לדבר על "כלוא" ולא על "אסיר".⁴⁰ כעת, אחרי שיתר המעקשים המושגיים הכרוכים בשאלת ההזנה בכוח של כלואים נדונו באופן ביקורתי, אפשר לפנות לבירור הטעמים שעומדים מאחורי הבחירה הזו.

לכאורה, תחום החלות הרחב והבלתי-מובחן של הגדרת האסיר בפקודת בתי הסוהר אמור להספיק גם למנסחי החוק ותומכיו וגם למתנגדיו. כזכור, תומכי תיקון החוק טוענים שעצם הכליאה – ולא נסיבות כליאה ספציפיות – הוא שיוצר את מצב העניינים המורכב, המחייב התייחסות חוקית ייחודית לשביתות רעב בבתי הסוהר, מעבר למה שנקבע באופן כללי בסעיף 15(2) לחוק זכויות החולה בנוגע לטיפול רפואי בניגוד לרצון המטופל. מן הצד האחר, מתנגדי תיקון החוק טענו שתכליתו הפוליטית הפסולה נובעת מההתייחסות הייחודית לכליאה ככזו, ולפיכך גם ביקורתם עליה אמורה להיות אדישה לכל הבחנה פנימית בין סוגים שונים של מאסר ומעצר. עם זאת, גם דברי ההסבר להצעת תיקון החוק וגם טיעוני המתנגדים לו מכירים בכך שכל ה"אסירים" שבשיתות הרעב שלהן הולידו את

Suffragettes and the Russian Method of Hunger Strike, 53 Comp. Stud. Soc'y & Hist.

.113 (2011)

39 ראו ה"ש 10 לעיל.

40 ראו ה"ש 2 לעיל.

תיקון החוק היו אסירים ביטחוניים – שאינם מוגדרים באופן ענייני ומהותי בחוק כלשהו או בתקנות מכוח חוק, אלא רק בפקודת נציבות שירות בתי הסוהר 04.05.00 ורק מטעמים אדמיניסטרטיביים ותפעוליים שאינם נושאים כל משמעות חוקית עקרונית; או עצירים מנהליים – שכידוע ניטש ויכוח משפטי ואתי עמוק וארוך לגבי עצם עמידתם בהגדרה הבסיסית של "היות נתון בדין במשמורת בית הסוהר".⁴¹ אם כן, האופן שבו מצבי כליאה ייחודיים חושפים ומדגישים את הקשר ההדוק בין הביטחוני לפוליטי שב ועולה. דווקא משום כך חשוב להדגיש כי בניגוד לרושם המצטייר מאזכור ה"מאבק (ה)ציבורי בעל (ה) מאפיינים (ה)פוליטיים" של הכלואים שובתי הרעב כדרך להצדיק את הזנתם בכוח מטעמי שמירה על "שלום הציבור וביטחוננו", איש מהכלואים שובתי הרעב לא עשה זאת כדי למחות ישירות נגד המצב הפוליטי או כדי להשתתף באופן פעיל במאבק הציבורי או בסכסוך המזוין המדוברים. מובן ששובתי הרעב שבהם תיקון החוק עוסק הם חלק מהסכסוך המזוין הזה, בין כפעילי טרור חשודים או מורשעים ובין כנפגעי האלימות הצבאית או המשטרתית הישראלית, אך בהקשר הנוכחי אין לכך חשיבות עודפת משום שבשבתות הרעב שלהם הם לא ביקשו למחות נגד הכיבוש בגדה המערבית, המצור על רצועת עזה או אפילו נגד מדינת ישראל או האידאולוגיה הציונית ככלל – אלא נגד תנאי כליאה מסוימים כגון בידוד, מניעת ביקורים, שלילת אישורי לימודים וכו', במקרה של אסירים ביטחוניים, ונגד עצם המעצר ללא משפט, כתב אישום או ראיות זמינות, במקרה של עצירים מנהליים.⁴²

מובן שגם אסירים פוליטיים יכולים לשבות רעב, ושגם שביתות רעב מסוג זה מעוררות שאלות הנוגעות להקשרים הפוליטיים והביטחוניים של תנאי הכליאה ושל עקרון הפעולה של מערכת הענישה בכלל.⁴³ אולם, מכיוון שבמצבים כאלה אין עוררין על מידת החוקיות של הכליאה או על האופן שבו האופי הפוליטי של העברות הוביל למשפט ואז למאסר, קל

41 פקודת הנציבות 04.05.00 "תהליך הגדרת אסיר ביטחוני". להצגה ממצה של ויכוח זה ראו אופיר פורישטיין ללא משפט: מעצר מנהלי של פלסטינים על-ידי ישראל וחוק כליאתם של לוחמים בלתי חוקיים (בצלם והמוקד להגנת הפרט, 2009).

42 מובן שאין בכך כדי לטעון שהמאבקים נגד תנאי הכליאה ועצם הכליאה אינם חלק מהמאבק הפלסטיני נגד הכיבוש, אלא רק להדגיש את אופיים המצומצם והמסוים ואת האופן שבו אופי זה הופך אותם לאתגר ייחודי הן ברמה הפרקטית והתפעולית של בית הסוהר והן, כפי שהודגש לעיל פעמים רבות, ברמת ההנמקה הביטחונית של ההנהגה הפוליטית של ישראל. לדיונים על ההתפתחות ההיסטורית של שביתות הרעב בקרב פלסטינים הכלואים בישראל כחלק מהמאבק בכיבוש ראו Maya Rosenfeld, *The Centrality of the Prisoners' Movement to the Palestinian Struggle Against the Israeli Occupation: A Historical Perspective*, in *THREAT: PALESTINIAN POLITICAL PRISONERS IN ISRAEL* (Abeer Baker & Anat Matar eds., 2011); Esmail Nashef, *Towards a Materialist Reading of Political Imprisonment in Palestine*, in *THREAT, id.*, at 25. לניתוח הממד האישי והפנומנולוגי של הקשר בין מעצר מנהלי לשביתת רעב וסבל גופני ראו Walid Daka, *Consciousness Molded or the Re-Identification of Torture*, in *THREAT, id.*, at 234.

43 הרוגמה המפורסמת ביותר ורחבת ההיקף ביותר מהתקופה האחרונה היא שביתת הרעב ההמונית בכלא פליקן ביי בקליפורניה בשנת 2013. לניתוח פילוסופי-פוליטי של שביתת הרעב הזו, העולה בקנה אחד עם רבות מההבחנות המושגיות שהוצגו כאן, כמו גם עם ההמשגה הבידול-פוליטית

לראות כיצד סעיף 15(2) לחוק זכויות החולה – המפרט מתי ראוי ומותר לתת לחולה טיפול רפואי שלא בהסכמתו – יכול להספיק לצורך ההתמודדות הרפואית, הכליאתית והאתית עם שביתות רעב מעין אלו. לעומת זאת, בשל הפריזמה הביטחונית-פוליטית שדרכה נבחנת ההזנה בכוח גם על ידי סעיף 19(ה) לתיקון החוק וגם על ידי מתנגדי החוק – שכזכור קובלים על "הסדרת נושא רפואי [...] על-ידי גורמי ביטחון [...] [אשר] מובלים על-ידי הכתבות פוליטיות" וגורסים ש"חוק ייחודי כזה המתייחס אך ורק לאסירים שובתי רעב יש בו חשד לנגיעות פוליטיות"⁴⁴ – בדיוק בשל כך נראה שכאשר מדובר במאסר ביטחוני או במעצר מנהלי, שהם מעצם הגדרתם מכשירים משפטיים-ענישתיים שהצדקתם ביטחונית-פוליטית יותר מאשר חוקית-פילית, גם תומכי תיקון החוק וגם מתנגדיו צריכים לשאוף להמשגה מדויקת יותר, שתתחשב במצב הייחודי של שובתי הרעב בבתי הסוהר הישראליים. במובן זה, העמדה המוצגת כאן מנוגדת לעמדת המחוקק ובית המשפט, שלפיה "אין שביתת הרעב יכולה להיות גורם בהחלטה באשר לתקפותו של מעצר מינהלי כשלעצמו, דבר שהוא עירוב מין בשאינו מינו".⁴⁵ בסעיף הבא, שיחתום את המהלך, אראה מדוע הביר-פוליטיקה הפוקיאנית היא מועמדת טובה הן למימוש השאיפה להמשגה פוליטית מדויקת יותר של כלואים שובתי רעב והן לחשיפת הבעייתיות וחוסר ההיתכנות שמגולמות בהכחשת קיומו של קשר כלשהו בין שביתת הרעב והמעצר המינהלי. כבר כעת מתחוויר כי לנוכח הקשיים המושגיים שנחשפו לעיל – בנוגע לשביתת רעב, לטיפול רפואי ולהזנה בכוח – נדמה שהביקורת האמתית על ההבחנה בין כלואים ללא-כלואים בהקשרים אלה לא צריכה להתמקד בכך שתיקון החוק הוא פוליטי משום שהוא מבסס הבחנה כזו, אלא בכך שההבחנה הבינארית הזו איננה פוליטית מספיק ויש מקום לחדד אותה באמצעות התמקדות באסירים ביטחוניים ועצירים מנהליים.⁴⁶ אם כן, כדי להפוך את הדיון לפוליטי בצורה ובמידה הדרושות, דהיינו: באופן שיאפשר להתגבר על ארבעת המעקשים המושגיים שהוצגו, יש לפנות אל המחשבה הביר-פוליטית, שהודות להכרתה בכך שהשאלה הביטחונית והפרקטיקה הענישתית הן רכיבים אינטגרליים בהבניה הפוליטית של השלטון, היא מצליחה להיות פרדיגמה אלטרנטיבית לשיח המשפטי, מוכוון הזכויות והאוטונומיה, שהבנה את הפולמוס במתכונתו הנוכחית.

-
- שתוצג להלן, ראו Lisa Guenther, *Political Action at the End of the World: Hannah Arendt and the California Prison Hunger Strikes*, 4 CAN. J. HUM. RTS. 33 (2015).
- 44 בג"ץ 3267/12 חלאחלה נ' המפקד הצבאי לאזור יהודה ושומרון (פורסם בנוב, 7.5.2012).
- 45 מכתב עמותת רופאים לזכויות אדם, לעיל ה"ש 8; תגובת המועצה הלאומית לביואתיקה, לעיל ה"ש 8.
- 46 ראוי לציין כי בפסק' קמ לפסק הדין של המשנה לנשיאה רובינשטיין בבג"ץ ההסתדרות הרפואית בישראל, לעיל ה"ש 5, נכתב כי "אף שהדבר לא עלה מפורשות בענייננו לא ניתן להתעלם מכך שפעמים רבות בהן מתעוררת שאלת הטיפול באסיר שובתי רעב, היא זה כאשר מדובר בעציר מנהלי", דבר המעלה "קשיים נוספים" מעבר לקשיים המשפטיים הנוגעים לאסירים שנשפטו ודינם נגזר, וזאת משום ש"בהיותם מכווני מניעה", מעצרים מנהליים "כוללים [...] באופן אינהרנטי את שאלת הסיכון הבטחוני הנשקף מן העצור [...]".

ב. לפקה, להעניש ולהזין: כליאה, רעב והזנה בראי הביו־פוליטיקה

ב־8 בפברואר 1971, במסיבת עיתונאים שנערכה בעקבות סדרה של שביעות רעב של אסירים חברי הארגון המאוואיסטי "השמאל הפרולטרני" במחאה על תנאי כליאתם ככלל, ובפרט על הסירוב להעניק להם את זכויות היתר המוקנות בצרפת לאסירים פוליטיים, הודיע מישל פוקו על הקמתה של "קבוצת המידע על בתי הסוהר" [Group d'Information sur les Prisons] (GIP).⁴⁷ במניפסט ההקמה של הקבוצה שהקריא פוקו באירוע נכתב:

לאיש מבינינו לא מובטח שיחמוק מבית הסוהר. [...] אנו מתקיימים בסימן ההשגחה והמשמורת [Nous sommes sous le signe de la «garde à vue»] [...] אומרים לנו שבתי הסוהר מאוכלסים יתר על המידה. אבל מה אם האוכלוסייה נכלאת יתר על המידה? על בתי הסוהר מתפרסם מידע מועט מאוד. זהו אחד האזורים הנסתרים של המערכת החברתית שלנו. אחת הקופסאות השחורות של חיינו. יש לנו זכות לדעת, אנחנו רוצים לדעת. [...] אנו מציעים להודיע וליידע [de faire savoir] מהו בית הסוהר: מי הולך לשם, ואיך ומדוע הולכים לשם, מה טיבם של חיי הכלואים, ובאותה המידה גם של חיי חברי צוות ההשגחה [personnel de surveillance], מה טיב הבניינים, התזונה [la nourriture], ההיגיינה, כיצד פועלים הסדר הפנימי [le règlement intérieur], השליטה הרפואית [le contrôle medical], סדנאות העבודה; איך יוצאים משם ומהי המשמעות, בחברה שלנו, להיות אחד מאלה שיוצאים משם.⁴⁸

מעבר לכך ששביעת רעב של אסירים פוליטיים הייתה המניע המוצהר להקמת הקבוצה, וראשית העניין של פוקו בשאלות של כליאה וענישה – הרלוונטיות של הפרויקט המתואר במניפסט לפולמוס העכשווי והמקומי בנוגע להזנה בכוח של כלואים שובתי רעב מתחוורת גם בהקבלות הרבות בין המינוח שבו השתמש פוקו לקשיים המושגיים שהועלו לעיל. פוקו מתייחס לתזונה כגורם מרכזי בהבנת טיבם של חיי הכלואים; הוא חושף את הפוליטיות של הממשק הרפואי־כליאתי באמצעות החלפת "טיפול רפואי" השגור ב"שליטה רפואית", המופיעה מיד אחרי "הסדר הפנימי" של בית הסוהר; והוא פותח את דבריו בדיבור על "סימן ההשגחה והמשמורת", כשהביטוי המדויק שמשמש אותו לשם כך הוא *garde à vue*. מעבר לארמזים הלשוניים המתבקשים בנוגע לקשר בין נראות, משמורת ומשמעת, יש לביטוי זה חשיבות מיוחדת לעניין המעצרים המנהליים, שכן זה היה הכינוי המקובל לפרקטיקה המשטרית שהייתה נפוצה אז בהתמודדות עם פעילים פוליטיים בצרפת, ואפשרה מעצר מנהלי של חשודים ל־24 שעות ללא עילה ספציפית או הגשת כתב אישום.⁴⁹

47 JAMES MILLER, THE PASSION OF MICHEL FOUCAULT 187–88 (2000). פוקו הקים את הקבוצה עם העיתונאי ז'אן־מארי דומנאש (Doemenach) וההיסטוריון פייר־יורדל נאקה (Vidal Naquet). לסקירה היסטורית מקיפה על פעילות הקבוצה ועל יחסי הגומלין בין פעילותו הפוליטית של פוקו למען האסירים לכתיבתו האקדמית על בתי כלא ראו MARCELO HOFFMAN, FOUCAULT AND POWER: THE INFLUENCE OF POLITICAL ENGAGEMENT ON THEORIES OF POWER ch. 2 (2013).

48 Jean-Marie Domenach, Michel Foucault & Pierre Vidal-Naquet, *Création d'une groupe d'information sur les prisons*, ESPRIT, Mar. 1971, at 531.

49 להרחבה ראו DAVID MACEY, THE LIVES OF MICHEL FOUCAULT 515, n.1 (1993).

כדי להבין כיצד אפשר להיעזר בפוקו כדי להתגבר על המעקשים המושגיים שהוצגו לעיל, ואף להציע המשגה חדשה והולמת יותר לפולמוס שהם מבנים, יש לפנות קודם כל להצגה קצרה של המהלך הפוקויאני בהקשר רחב וכללי יותר. כפי שהמחישו עמיתים, פרשנים וביוגרפים רבים של פוקו, הרעיונות הגולמיים המובעים במניפסט שצוטט לעיל והמינוח המשמש להצגתם היו בעלי חשיבות מכרעת בהתפתחות מחשבתו של פוקו באותן שנים.⁵⁰ התפתחות זו הגיעה לשיאה המפורסם שלוש שנים לאחר מכן, עם פרסום הספרים **לפקח ולהעניש: הולדת בית הסוהר** (1975) ו**תולדות המיניות I: הרצון לדעת** (1976), ועם סדרה נוספת של הרצאות בקולוז' דה פראנס, "יש להגן על החברה" (1975-1976).⁵¹ מה שהפך את הטקסטים הללו לשיא תאורטי ומושגי, שהיה אחראי במידה רבה לתהילתו של פוקו, היה גיבוש של גנאלוגיה פוליטית חדשה של הכוח (*pouvoir ; power*). פוקו חשף את דרכי פעולתו של הכוח באתרים מוסדיים של ייצור ידע מקצועי ומדעי, שנתפש עד אז כניטרלי מבחינה פוליטית, ומיפה את יחסי הגומלין היסודיים והמכוננים בין השלטון לבין אתרי הידע או הכוח הללו. מבחינה היסטורית התמקד המהלך הפוקויאני באופן שבו הוחלפה במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה הפרדיגמה הפוליטית הקלאסית של שליטה ריבונית ישירה ואבסולוטית, בפרדיגמה פוליטית מודרנית של משילה וניהול. פרדיגמה פוליטית זו התקיימה באופן מבוזר באמצעות רשת מסועפת של המוסדות שבהם התנהלו חיי היום-יום של אזרחי מדינת הלאום (הקסרקטין, הקליניקה, בית החולים לחולי נפש, בית הספר, בית הסוהר, בית החרושת, וכו'), וכן באמצעות צורות השיח, סוגי הידע והפרקטיקות שנוסחו והתעצבו בהם באופן שהצדיק בעת ובעונה אחת גם את "מדעיותם" וגם את "ממלכתיותם". פוקו תמצת את החלפת הפרדיגמות הזו בניסוח המפורסם שלפיו "את הזכות הישנה [של הריבון] לגרום למוות ולהניח לחיות, החליף כוח שיכול לאפשר חיים ולהשליך חזרה אל המוות".⁵² אם בעבר נחשפה שליטתו של הריבון האבסולוטי כחיי נתיניו ויצאה אל הפועל רק ברגע שבו מימש את זכותו להרוג מי מהם (או ברגע שבו החליט לוותר עליה), בדמוקרטיה המודרנית השלטון אמור לייצג את האזרחים ולעזור לכל אחד ואחת מהם לממש את "הזכות שנתונה לגוף החברתי להבטיח את קיומו, לשמור על עצמו או להתפתח", ולשם כך "הכוח הפוליטי [נטל] על עצמו את המשימה לנהל את החיים".⁵³ לטענת פוקו, הכוח

50 ראו, למשל, Jean-Claude Monod, Foucault et la police des conduites (1997); Michelle Perrot, *La Leçon des ténèbres: Michel Foucault et la prison*, 54 Actes 74 (1986); Colin Koopman, *Conduct and Power: Foucault's Methodological Expansions in 1971*, in *ACTIVE INTOLERANCE: MICHEL FOUCAULT, THE PRISONS INFORMATION GROUP, AND THE FUTURE OF ABOLITION* 59 (Perry Zurn & Andrew Zilts eds., 2015); Sophie Fuggle, *Beyond Slogans and Snapshots: The Story of the Group d'Information sur les Prisons*, in *FOUCAULT AND THE HISTORY OF OUR PRESENT* 142 (Sophie Fuggle, Yari Lanci & Martina Tazzioli eds., 2015).

51 MICHEL FOUCAULT, *DISCIPLINE AND PUNISH: THE BIRTH OF THE PRISON* (Alan Sheridan trans., 1977) **תולדות המיניות, לעיל ה"ש 12; מישל פוקו לפקח ולהעניש: הולדת בית הסוהר** (דניאלה יואל מתרגמת, 2015).

52 **תולדות המיניות, לעיל ה"ש 12, בעמ' 93.**

53 **שם, בעמ' 92-93.**

הפוליטי המודרני הזה התפתח בשתי צורות משלימות. הצורה הראשונה התמקדה בתפקודיו הפיזיים והמכניים של הגוף החי כיש אינדיבידואלי, מובחן ועצמאי, שככל שהוא "נתפס כמכונה" הוא מאומן, מפוקח ומעוצב כך שרתימתו להשגת המטרות הפוליטיות והכלכליות המשותפות של החברה תשיג תוצאות אופטימליות – זהו "משטר המשמעת" המבוסס על "פוליטיקה אנטומית של גוף האדם". הצורה השנייה של התפתחות הכוח הפוליטי ראתה ביחיד דוגמה מייצגת, קונקרטי וחסרת ייחוד של האוכלוסייה כולה, ובהתאם לכך התרכזה בתנאי האפשרות של האופטימיזציה האנטומית של המשמעת והתמקדה בפיקוח, בניטור ובוויסות של התהליכים הביולוגיים המשותפים לכלל הפרטים באוכלוסייה, דהיינו: בכני האדם שחיהם מנוהלים ונמשלים על ידי גוף שלטוני מסוים – זו ה"ביו־פוליטיקה".⁵⁴ לטענת פוקו, הפעולה המשולבת של שלל הטכניקות והפרקטיקות שפותחו "לשם השגת שעבודם של הגופים", באופן שייעל וימקסם את משטר המשמעת מצד אחד, ולשם "הפיקוח על האוכלוסיות" באופן שיבסס ויחזק את הביו־פוליטיקה מצד אחר, היא שפתחה את "העידן של ה'ביו־כוח'", דהיינו: העידן שבו "חיי המין האנושי (נכנסו) לסדר הידע והכוח [...] ואל שדה הטכניקות הפוליטיות".⁵⁵

מאחר שמציאות החיים בבית הסוהר שזורת יחדיו, באופן מהותי, שעבוד של גופים חיים ופיקוח על האוכלוסייה, בית הסוהר הוא אתר הידע והכוח בה"א הידיעה, והוא מגלם טוב יותר מכל מוסד אחר של המדינה המודרנית את הצומת שבו נפגשים הפן הריבוני, הפן המשמעתי והפן הביו־פוליטי של הכוח. בריאיון שנערך כשנה לאחר שביתת הרעב שהולידה את העניין של פוקו בכליאה וענישה, הוא הסביר כי מקורה של החשיבות הייחודית הזו טמון בכך ש-

בית הסוהר הוא המקום היחידי שבו הכוח [power] מבוטא בצורתו העירומה והחשופה ושבו הוא מוצדק ככוח [force] מוסרי. [...] [בבית הסוהר] הכוח, לשם שינוי, לא מתחבא או ממסך את עצמו; הוא חושף את עצמו כרודנות שמוקפדת עד לפרטים הקטנים ביותר; הוא ציני אך בה בעת גם טהור ו"מוצדק" לחלוטין, משום שהפעלתו יכולה להיות מנוסחת במלואה במסגרת תשתית של מוסר.⁵⁶

אפילו הניסוח הכללי והפורמלי הזה מאפשר להבין איך אפשר להחיל את המסקנה הזו על האופן שבו הכוח הפוליטי הישראלי משתמש בתיקון החוק כדי לפרט בדקדקנות את נוהלי הטיפול בכלואים שובתי רעב, בניסיון להשתמש בטיעונים אתיים והומניטריים להצדקת הזנה בכוח. כדי להבין את המהות הביו־פוליטית של התופעות הללו יש לבחון אותן על רקע הטענה של פוקו, שלפיה בחינת הכוח הפוליטי המודרני רק מבעד לפריזמה המשפטית של חוקים וזכויות פוגמת ביכולתנו להבין את מהותו הפוליטית של הכוח: הכוח

54 שם, בעמ' 93-94.

55 שם, בעמ' 94-95.

56 MICHEL FOUCAULT with Gilles Deleuze, *Intellectuals and Power, in LANGUAGE, COUNTER-MEMORY, PRACTICE* 205, 210 (Donald F. Bouchard ed., Donald F. Bouchard & Sherry Simon trans., 1977)

הוא המכונן ומעצב את היחסים בין היחיד לאוכלוסייה ולמדינה, שבהם הריבונות היא רק אחד ממקורות הכוח המופעל על החיים בצורות ובדרכים שונות.⁵⁷ כזכור, תומכי תיקון החוק התבססו על חובת המדינה לספק את צורכי מחייתו של הכלוא, הנגזרת מתפיסתה כמדינת רווחה הדואגת לצרכים של מי שאינם יכולים לעשות זאת בעצמם מכל סיבה שהיא. פוקו מפנה את תשומת לבנו לכך שהמקומות הראשונים שבהם קיבלה על עצמה המדינה חובה זו היו המוסדות הממשמעים שתכליתם ענישתית, ובראשם בית הסוהר. לפי פוקו, מה שגרם לכך הוא בדיוק מה שתיארתי לעיל כעושר סמנטי ועומק סמיוטי של המזון: הזנת החוסים במוסדות הענישה והמשמוע של המדינה נעשתה מטעמים של שמירה על רווחתם הבסיסית – אך בה בעת, באמצעות ויסות הכמויות והתערבות בהרכבים, שימש המזון גם אמצעי לפיקוח ולענישה.⁵⁸ למעשה, כינונם המודרני של מוסדות המדינה כאתרי ידע וכוח כונן גם את המהות הפוליטית של ההבחנה בין אוכל למזון שהוצעה לעיל. במילותיו של ההיסטוריון ג'יימס ורנון, "מוסדות אלה הפכו למעבדות של ממש [עבור] חקירות דיאטטיות של רמות התזונה המינימליות שנדרשו כדי לקיים את דריהם".⁵⁹ על רקע השימושים המגוונים שהמזון ממלא ב"מעבדה" הספציפית של בית הסוהר, ובזכרנו ששביתת רעב של אסירים פוליטיים היא שהחלה את העניין הפוקואיני בהבניה הפוליטית של מוסדות ידע וכוח, מה שחשוב במיוחד בהקשר הנוכחי הוא האופן שבו ההחלה של המתודה הביר-פוליטית על שאלת ההזנה מאפשרת להבין את שביתת הרעב כאקט של מחאה פוליטית – בדיוק משום שמהותה היא סירוב לקבל את השילוב בין הריבוני, המשמעותי והביר-פוליטי שהשלטון מבקש לדחוף לגרונו של אלו הנתונים למרותו, פשוטו כמשמעו.

סירוב זה מגלם את הטענה המתודית של פוקו, שלפיה "יחסי הכוח [...] אינם בניגוד בינארי וחובק-כל בין שולטים לנשלטים", וזאת, בין היתר, משום ש"היכן שיש כוח יש התנגדות, [...] [ש]אינה נמצאת לעולם בעמדה של חיצוניות ביחס לכוח".⁶⁰ במילים אחרות, הפרקטיקות והטכנולוגיות שמכוננות ומחזיקות את המסגרת הביר-פוליטית של השליטה מאפשרות הן את פעולות הכוח השולט והן את אלו של המתנגדים לו ונאבקים בו.⁶¹ בהקשר

57 Society Must Be Defended, לעיל ה"ש 51, בעמ' 37; לפקח ולהעניש, לעיל ה"ש 51, בעמ' 267, 202–176.

58 VALERIE J. JOHNSTON, DIETS IN WORKHOUSES AND PRISONS 1835–1895 (1985) לדוגמה מקומית עכשווית לשימוש ביר-פוליטי בשלל ההקשרים והמשמעויות של המזון כאמצעי שליטה באוכלוסייה, ראו את מאמרו של טלי קריצמן-אמיר ואנדה ברק-ביאנקו "אוכל כאמצעי שליטה: על מקומו של האוכל במדיניות המקלט הישראלית" בכרך זה. לדיון עכשווי ומקומי נוסף, הרלוונטי להקשר הישראלי-פלסטיני הרחב ומתמקד בשליטה הישראלית ברצועת עזה כדי להציע המשנות משפטיות-פוליטיות של "ריבונות מזון", "כוח מזון" ו"ביטחון תזונתי", ראו: Aeyal Gross & Tamar Feldman, "We Didn't Want to Hear the Word 'Calories'": Rethinking Food Security, Food Power, and Food Sovereignty — Lessons from the Gaza Closure, 33 BERKELEY J. INT'L L. 379 (2015).

59 JAMES VERNON, HUNGER: A MODERN HISTORY 159 (2007)

60 תולדות המיניות, לעיל ה"ש 12, בעמ' 65–66.

61 Michel Foucault, *The Subject and Power*, in 3 ESSENTIAL WORKS OF FOUCAULT (1954–1984):

Power 346 (James D. Faubion ed., Robert Hurley et al. trans., 2001). להרחבה ראו Kevin

הנוכחי, משמעות הדבר היא שסירוב להיות מוזן על ידי המדינה הוא ביטוי של כוח בדיוק משום שהוא חושף את האופן שבו ההזנה מאפשרת לשלטון להתייחס אל הענישה והרווחה כשני צדדים של אותו מטבע, ולפיכך הוא ממחיש כי גם שיקולים שהם לכאורה רפואיים-הומניטריים אינם יכולים שלא לבטא, במודע או שלא במודע, את השיקולים הפוליטיים והאידאולוגיים של הכוח השלטוני.⁶²

עד כה נעדרו מהפולמוס המקומי בהזנה בכוח של כלואים שובתי רעב הן המובן הזה של שביית רעב והן ההקשר הביו־פוליטי שבו הוא צמח, אך בעשורים האחרונים התבססו עליהם חוקרים מדיסציפלינות שונות כבואם לנתח את התופעות הללו בהקשרים היסטוריים ופוליטיים אחרים. שביית הרעב של הסופרג'יסטיות בבתי הסוהר הבריטיים בראשית המאה העשרים הוצגה כ"המצאה של קריאת תיגר פוליטית מזן חדש, אשר רותמת את החיים עצמם [bare life] למאבק לשחרור", שבהיותה "התנגדות גופנית" ל"פרקטיקות השיחניות של הכוח" מחייבת את התגובה הכוחנית והאלימה של הזנה בכוח.⁶³ במקרה של האסירים הרפובליקנים האיריים בבתי הסוהר הבריטיים בשנות השמונים של המאה הקודמת, צורפה שביית הרעב ל"מחאה המלוכלכת" (מריחת צואה על קירות בית הסוהר) והטלות המום העצמיות של הכלואים, כצורות מחאה שניצלו את ה"פטישיזציה הפוליטית של הגוף" מצד השלטון כדי להמחיש שמכיוון שהגוף הוא "האתר האחרון של הכוח", הוא גם מהווה תנאי אפשרות חומרי לא רק לפרקטיקות אלימות של דיכוי אלא גם ל"הכוונה מחדש והיפוך של הכוח"; שיאו של המאבק הפוליטי-גופני הזה הוא שביית רעב עד מוות מצד אחד והזנה בכוח מהצד האחר.⁶⁴ בדומה לכך, שביית הרעב של האסירים הפוליטיים בטורקיה בשנת 2000 הובנו כחלק מתהליך "הפיכתם של החיים לנשק [weaponization of life]" על ידי טרוריסטים ואקטיביסטים. כפועל יוצא, הזנתם בכוח על ידי הממשל הטורקי הוסברה כגילום של אותו שילוב משולש של כוח פוליטי שתואר לעיל, שבאנו בארגו הציעה לאחרונה לכנות "ביו־ריבונות".⁶⁵ לבסוף, האופן שבו הביטוי הביו־פוליטי של השילוב בין הכוח הריבוני לכוח הממשמע מתפקד במסגרת "המלחמה בטרור" מוצג כגורם הישיר להחזקה ללא משפט

Thompson, *Forms of Resistance: Foucault on Tactical Reversal and Self-Formation*,
36 CONTINENTAL PHIL. REV. 113 (2003)

62 VERNON, לעיל ה"ש 59, בעמ' 275.

63 Ewa Płonowska Ziarek, *Bare Life on Strike: Notes on the Biopolitics of Race and Gender*, 107 S. ATLANTIC Q. 98 (2008). המונח "חיים חשופים" לקוח מהדיון הביו־פוליטי הפוסט־פוקויאני המפורסם שטווה ג'ורג'יו אגמבן סביב המודרניזציה והאקטואליזציה של הפרסונה החוקית של ה"הומו סאקר". במשפט הרומי ציין מונח זה את מי שמתור להורגו אך אי־אפשר להקריבו למטרות דתיות; בתמונת העולם העכשווית הוא מציין את מי שחיי חשופים משום שמצב עניינים פוליטי כלשהו (כגון מעצר מנהלי) הפקיע אותו מהגנת החוק והפקיר אותו לחסדי הכוח השלטוני. ראו GIORGIO AGAMBEN, *HOMO SACER: SOVEREIGN POWER AND BARE LIFE* (Daniel Heller-Roazen trans., 1998).

64 ALLEN FELDMAN, *FORMATIONS OF VIOLENCE: THE NARRATIVE OF THE BODY AND POLITICAL TERROR IN NORTHERN IRELAND* 144, 163, 178 (1991)

65 BANU BARGU, *STARVE AND IMMOLATE: THE POLITICS OF HUMAN WEAPONS*, introduction & .140, 158 (2014)

של חשודים בבית הסוהר האמריקני בגואנטנמו, במצב שג'ודית באטלר כינתה "מעצר ללא מעצורים" [indefinite detention]. מצב זה מוכן על ידה כדבר שהוביל לשביתות הרעב של החשודים וכפועל יוצא – גם להתעקשות של הממשל האמריקני להזינם בכוח.⁶⁶ סקירה קצרה זו היא כמוכן חלקית מאוד, והיא חוטאת באותה מידה למורכבות ולייחודיות של כל אחת משביתות הרעב הללו ולמחקרים על אודותיהן. עם זאת, די אפילו בסקירה לא ממצה זו כדי להיווכח שהתשתית התאורטית-מושגית שהדיון הפוקיאני בבתי הסוהר מספק מכשירה את הקרקע להוספת נדבך מושגי ביו-פוליטי לדיון המקומי בשביתות רעב ובהזנה בכוח של כלואים בכלל, ושל אסירים ביטחוניים ועצירים מנהליים בפרט. בהמשך לכך, ולנוכח המסקנות הביקורתיות שהוצגו עד כה באשר למושגים שנדונו בסעיפים הקודמים, אחתום את הדיון הנוכחי בהצגת האופן שבו ההמשגה הביו-פוליטית של שביתות רעב ושל הזנה בכוח, כפי שהוצגה, עשויה להתגבר על המעקשים המושגיים שפורטו לעיל ולקדם הבנה טובה יותר של הגרסה העכשווית והמקומית של הפולמוס סביב תופעות אלה.

סוף דבר: לקראת הבניה ביו-פוליטית מקומית של הזנה בכוח של כלואים שובתי רעב

הוויכוח המשפטי והביו-אתי סביב תיקון החוק, שאישר הזנה בכוח של כלואים שובתי רעב בבתי סוהר ישראליים, נבע במידה רבה מאי-הבהירויות ומהסתירות שאפיינו את ההמשגה של שביתת רעב, של טיפול וטיפול רפואי, של מזון והזנה בכוח ושל עצירים מנהליים ואסירים ביטחוניים כמי שצריכים להיות – אך אינם – מובחנים משאר הכלואים שמאסרם נגזר בדין ונקצב בזמן. חשיפת האופי הביו-פוליטי של מעשה ההזנה המוסדי-מדינתי ממחישה את חשיבות הוויכוח הזה כצומת שבו נפגשים המזון – כמושא של עקרון פעולה ריבוני, המונע בבת אחת ובאותה מידה משיקולי רווחה ומשיקולי ענישה; גופו של היחיד – כאתר החומרי שבו ובאמצעותו עיקרון זה יוצא אל הפועל; והחיים עצמם, לרבות סופם – כעניין שניהולו, הפיקוח עליו והשליטה בו הם התכלית הביו-פוליטית היסודית של הכוח. ניסיון לשלב בין כל ההבנות והאפיונים הללו מוביל לכמה מסקנות חשובות, המשרטטות מחדש את גבולותיו המושגיים של הפולמוס כפי שהוצג עד כה וכפי שסוכם בפסק הדין של בג"ץ בעניין.

ראשית, מאחר שהמדינה הריבונית אחראית ישירות אך ורק להזנתם של אלו החוסים במוסדות הרווחה והמשמעת שלה, נראה כי אין מובן ממשי לייחס "שביתת רעב" למי שאינו חוסה כאמור. מובן שמדינת הרווחה מחויבת לדאוג ל"ביטחון התזונתי" של כל הנמצאים תחת אחריותה השלטונית, אך בניגוד לאזרחים חופשיים, היכולים ואמורים לממש בעצמם את פוטנציאל התזונה שהמדינה מאפשרת, כאשר מדובר בכלואים, בחיילים, במאושפזים, בתלמידים ובכל מי ששוהה במוסד של המדינה – החובה החוקית לדאוג לתזונתם מוטלת במישרין על המדינה. לפיכך, צום מוכוון-מטרה המתקיים מחוץ למוסדות אלה אינו מהווה שביתת רעב, כי אם הרעבה עצמית של אדם המנהל חיים עצמאיים ברשות עצמו ומחליט בעצמו על המועדים, ההיקפים וההרכבים של האוכל שלו, לרבות הימנעות ממנו, אפילו

JUDITH BUTLER, PRECARIOUS LIFE: THE POWERS OF MOURNING AND VIOLENCE, ch. 3, & 157, 66
n.10 (2004)

כשההימנעות הזו מסתיימת במוות.⁶⁷ לעומת זאת, כאשר מדובר במי שחייו מתנהלים באחד מהמוסדות הללו, ההחלטות הללו נכפות עליו והוא אינו יכול להחליט להפסיק לאכול ולהרעב את עצמו, אלא רק להימנע מהמזון שהמדינה נותנת לו כדי לספק את צורכי חייו, דהיינו: לשבות רעב. מסקנה נוספת שעולה מן הדברים היא הצורך להבחין בין שביתת רעב כפרקטיקת מחאה והתנגדות ביו־פוליטית לבין התאבדות. הבחנה זו באה לידי ביטוי ברור בהצהרות הנפוצות של שובתי רעב, שלפיהן הם אינם רוצים למות אך הם מוכנים למות במאבק על הפיכת חייהם לכאלה הראויים לחיותם, דהיינו: חיים שאינם חשופים, אינם מופקרים לשרירותיות של הכוח הפוליטי הממשמע והמעניש.⁶⁸

עם זאת, ובשונה מההגדרה הכללית והגורפת של שביתת רעב בתקון החוק, למרות החובה לדאוג לצורכי חייו של הכלוא, כל עוד ההימנעות ממזון נעשית בצורה חלקית שאינה מסכנת את חייו של הכלוא הצם – אין מקום לדבר על שביתת רעב ואין לפרש את חובת המדינה כאישור להתערבות כוחנית כלשהי. חשוב להדגיש שהכוונה אינה לקבל את ההגדרה הכמותית והאובייקטיבית המוצגת בפקודת נציבות 04.16.00; אדרבה: בדיוק משום שהשאלה הרלוונטית נהפכת להיות הישרדותו של הגוף החי הספציפי של שובת הרעב, הדיון צריך להתנהל במישור הסובייקטיבי ולהתייחס – פשוטו כמשמעו – לכל מקרה לגופו. לפיכך, מסקנה שנייה היא שלנוכח הפרטיקולריות הגופנית הזו, ומכיוון שהענישה מוכוונת־המשמעת וההזנה מוכוונת־הרווחה אינן אלא שני פנים של אותו מטבע ביו־פוליטי, למעשה כל ניסיון להציע הבחנה חדה וברורה בין התכליות הרפואיות, ההומניטריות, הענישתיות והביטחוניות של הטיפול שהכוח הריבוני מבקש להפעיל על הגוף הספציפי, באמצעות הזנתו המלאכותית,

67 שתי דוגמאות שעלו לכתורות לאחרונה ממחישות את ההבחנה: ג'ין דייוויס, פעילת זכויות אדם בריטית שניהלה מאבק ציבורי לשינוי החוק הבריטי כך שיתיר המתת חסד וסיוע למות לחולים סופניים, מתה בביתה ב־1 באוקטובר 2014, אחרי שנמנעה מאוכל במשך חמישה שבועות ומשתייה במשך שבועיים. Alexandra Topping, *Right-to-Die Campaigner Who Starved Herself Said She Had 'No Alternative'*, GUARDIAN Oct. 19, 2014, <http://www.theguardian.com/society/2014/oct/19/right-to-die-campaigner-starved-herself-jean-davies>; מאניק'אנד לודה מת בביתו בפונה שבהודו ב־16 באוגוסט 2015, שישה ימים אחרי שהפסיק לאכול ולשתות ובכך הביא לשיאו את תהליך ההיטהרות הרתי הג'איני שבמסגרתו ויתר במשך כמה שנים על מספר הולך וגובר של הנאות חומריות. Ellen Barry & Mansi Choksi, *Sect's Death Ritual Clashes with Indian Law*, N.Y. TIMES, Aug. 25, 2015, at A4. לדיון פילוסופי פורמלי בהבחנה בין התאבדות להרעבה עצמית ראו Terence M. O'Keefe, *Suicide and Self-starvation*, 59 PHILOSOPHY 349 (1984).

68 גם ד"ר חזי לוי, מנהל בית חולים ברזילי, וגם ד"ר תמי קרני, יו"ר הלשכה לאתיקה רפואית בהסתדרות הרפואית הישראלית, שהיו בקשר ישיר עם העציר המנהלי מחמד עלאן במהלך שביתת הרעב הממושכת שלו בקיץ 2015, מסרו שעלאן ביטא במפורש רצון לחיות ולא למות; כפי שניסחה זאת קרני: "עלאן לא רצה למות, אבל היה מוכן למות". ניר גונטז' "חזי לוי על העציר ששוכת רעב: 'אנחנו נטפל בו, ונציל את חייו בכל האמצעים'" הארץ 10.8.2015; עידו אפרתי "הדילמה של רופאיו של מחמד עלאן: מה עושים כשהחולה רוצה לחיות, אך מוכן למות" הארץ 15.8.2015. ניסוחים דומים הנחו גם את פסק הדין בבג"ץ ההסתדרות הרפואית בישראל, לעיל ה"ש 5. ראו, למשל, פסקה מט לפסק דינו של המשנה לנשיאה רובינשטיין; פס' 7 בדברי הסיכום של השופט מזוז.

נדרן מראש לכישלון. כל ממדי השיח הללו, וממילא גם נקודות החיתוך שלהם, צריכים לבוא בחשבון כשנשאלת השאלה בדבר הלגיטימיות של הפעלת הכוח הכרוכה הפרקטיקה הזאת. מכיוון שכך, במובן ביו-פוליטי עמוק ויסודי, הדיבור על הזנה בכוח רלוונטי רק במקרים שבהם גופו החי של הכלוא נמצא במצב שבו החוק עצמו מתיר להפעיל עליו כוח ישיר, כלומר: כשהיותו אסיר ביטחוני או פוליטי מאפשרת סנקציות על גופו ועל תנועתו שאינן אפשריות ביחס לאסירים אחרים; ועוד יותר מכך – כשהוא עציר מנהלי ולכן כל שהותו בבית הסוהר אינה מוגדרת או תחומה על ידי גזר דין או מסגרת קצובה של ענישה. לפיכך, רק במקרים אלה יש בכלל טעם לדון בהזנה בכוח, שכן בכל שאר המקרים של כלואים הנמנעים ממזון, שמעמדם החוקי כאסירים ברור ומוגדר ומצבם הבריאותי והגופני אינו מעמיד אותם בסכנת מוות מוחשית, חוק זכויות החולה וועדות האתיקה הפועלות מכוחו מספיקים בהחלט. לעומת זאת, תיקון החוק מבטא ניסיון וולגרי ומגושם לפתור עוול פוליטי שאינו מכוסה על ידי השיח החוקי, מוכוון הזכויות והאוטונומיה, באמצעות הרשאה שיפוטית. כאשר הפעלתו של הכוח הממשמע והמנרמל על החיים והגוף מתבצעת במסגרת של מאסר פוליטי או ביטחוני או מעצר מנהלי, היא אינה יכולה להתברר די צורכה באמצעות הרציונליזציה הביו-אתית השגורה של השיח המשפטי, ולפיכך היא מחייבת התמודדות ישירה עם מהותה הפוליטית. כזכור, דרישת העומק הבסיסית של מתנגדי תיקון החוק הייתה התמודדות פוליטית עם הסוגיה שאינה מתחבאת מאחורי חקיקה. אך חשוב לשים לב כי בניגוד לקריאתם שלא להבחין בין כלואים ללא-כלואים, ובניגוד לאופן שבו הם ביססו את דרישתם על התפיסה המקובלת של שובת הרעב כסוכן הפוליטי המוחלש ביותר, שגופו ועצם חייו מופקרים לחסדי הריבון – דווקא ההבניה הביו-פוליטית של הגוף ושל החיים כזירת המשחק של הכוח הפוליטי היא שמאפשרת לו להתנהל כשחקן פוליטי פעיל ואף חזק באותה זירה. הוא עושה זאת באמצעות רתימת המיקוד הביולוגי והסומאטי של הביו-פוליטיקה להימנעות ממזון, כלומר: התנגדות לתנאי החומרי ההכרחי של עצם החיים והקיום הגופני, כדרך לתבוע שיפור בתנאי כליאתו או מעצרו של אותו גוף, ולדרוש את המגיע לו כדי לחזור לתחום החיים המוגן על ידי עקרונות ביו-אתיים כגון אלה המגולמים בחוק זכויות החולה. כפי שכבר נטען לעיל, העציר המנהלי הוא הדמות הארכיטיפית של המהלך הזה, וכעת אפשר להבין שהסיבה לכך נעוצה בעובדה שסופם של החיים הוא אופק הקיום הגופני – שכזכור מאפשר לכוח הביו-פוליטי ולשלטון הריבוני לפעול יחד על חייו של הנשלט באמצעות האיום המובלע והמושגה במוות. מכיוון שזמן חייו של העציר המנהלי הוא הזמן העלום והאינסופי בפוטנציה של הכליאה והענישה במסגרת "מעצר ללא מעצורים", השליטה הביו-פוליטית על גופו וחייו היא מרבית, משום שהם מושהים באופן שמקנה לכל ביטוייו הפרסונליים של השלטון הריבוני – מהסוהר ועד ראש הממשלה – את הפררוגיטיבה להפעיל עליהם כוח, בהיעדר כל הסדר חוקי מפורש שימנע זאת. לעומת זאת, כאשר עציר מנהלי שובת רעב, הוא מחייב את המדינה ואת נושאי הכוח הממשמע להתייחס למצבו ולדרישותיו בהתאם לסד זמנים חדש ורחוק, ששוב אינו חופף לזמן המלאכותי, הלינארי והאובייקטיבי של פרוצדורות משפטיות שהריבון יכול להשהות ולזרו כרצונו; סד זמנים זה מוכתב על ידי הזמן הביולוגי המגולם באופן הקונקרטי והסובייקטיבי ביותר בגופו השובת הגועע. כך, דווקא משום שהכוח הממשמע של השלטון הריבוני מופעל עליו בצורה הבוטה והחזקה ביותר, באמצעות שבידת הרעב העציר המנהלי מצליח למחות ולהתנגד לכוח השלטוני,

ובכך לחשוף את טיבה הפוליטי של ההזנה בכוח ואת המובן העקרוני שבו לא יכולה להיות לה הצדקה חוקית וביו־אתית הנשענת על טעמים רפואיים והומניטריים של ממש. השוואה קצרצרה לדמות ארכיטיפית אחרת, המגלמת גם היא את הקשר הביו־פוליטי המהותי בין מזון למוות בהקשר כליאתי־ענישתי, מספקת זווית אחרת שמסייעת לחתום את ההמשגה הביו־פוליטית הסבוכה הזו. אפשר לומר שעציר מנהלי השובת רעב הוא היפוך ביו־פוליטי מושלם של אסיר הנידון למוות: בניגוד לכל האפיונים של העציר המנהלי שצוינו לעיל, האסיר הנידון למוות נשפט ודינו נגזר, משך העונש שלו תחום בזמן בצורה הכי בוטה שאפשר לדמיין והסיבה לכך היא שזכותו של הריבון ליטול את חייו כבר לא חבויה מאחורי המערך הביו־פוליטי של שמירה על חייו וניהולם, אלא מונכחת דרך מימושה הקרב. באופן ראוי לציון, הרגע האחרון שבו השמירה הביו־פוליטית על חייו הגופניים עדיין באה לידי ביטוי בטרם תפנה לגמרי את מקומה לשלטון הריבוני שיבצע את גזר דין המוות, הוא רגע החזור כמעט בכל מערכות הכליאה המערביות ואף יותר מכך בגילומים הפופולריים והתרבותיים של המערכות הללו, אף שאין לו עיגון ברור וקבוע בחקיקה: רגע הארוחה האחרונה לפני ההוצאה להורג שבה, לראשונה מאז נעצר, האסיר זכאי לקבוע מה יאכל ולא נדרש להסכים לקבל את המזון שיוגש לו.⁶⁹ מאחר שברגע זה הכוח הביו־פוליטי פינה את מקומו לטובת הריבון – שהוא היחיד שיכול להרוג באופן לגיטימי וללא אחריות פלילית או אשמה – שוב אין צורך בהזנה שתקיים את גופו החי של הכלוא, ולרגע נדיר וחולף הוא יכול לחזור לאכול, אף שבין כותלי בית הסוהר יש רק מזון. ההיפוך ברור: מאחר שהעציר המנהלי אינו נתון להגנת החוק שאמור להכתיב את אופן פעולת הריבון עליו ועל חייו, השליטה והניהול הביו־פוליטיים הם הכוחות היחידים הפועלים עליו, ולכן עבור השלטון הוא לא יותר מיש חי בעל גוף. מכיוון שכך, המזון הוא בעת ובעונה אחת גם אמצעי שדרכו מתנהלים יחסי הכוח בין העציר לשלטון וגם התווך שעליו נרשמים היחסים האלה, בין שמדובר בדיכוי והכנעה ובין שמדובר בהתנגדות ומחאה. אם המעבר ממזון לאוכל סימן את המעבר לשליטה ריבונית מלאה דרך ההוצאה להורג, הרי שהמעבר ממזון להימנעות ממזון מסמן, על דרך ההתנגדות, את המעבר לשליטה הביו־פוליטית. מעבר זה גם מסביר את הצורך המידי של השלטון הריבוני להזין בכוח – כדי לבסס מחדש את הנוכחות הריבונית בתאו של הכלוא שובת הרעב ולהבהיר כי הזכות ליטול את חייו נתונה לו ולא לאף אחד אחר, לרבות הכלוא עצמו.⁷⁰

Daniel LaChance, *Last Words, Last Meals, and Last Stands: Agency and Individuality in the Modern Execution Process*, 32 LAW & SOC. INQUIRY 701 (2007)

70 לא אוכל לעשות זאת כאן, אך מעניין במיוחד לבחון מקרים שבהם שני הטיפוסים הארכיטיפיים הללו נמוזגים זה בזה. כך, למשל, גארי גילמור, שהוצא להורג בינואר 1977 בבית סוהר ביוטה, ארצות־הברית, וסיפורו נהנה מפרסום עולמי הודות לרומן של נורמן מיילר שסיפר את סיפורו, שבת רעב בשני מקרים בתקופת המתנתו לביצוע גזר הדין. להרחבה ראו George J. Annas, *Law and the Life Sciences: Prison Hunger Strikes: Why the Motive Matters*, 12 HASTINGS CTR. REP., no. 6, 1983, at 21; NORMAN MAILER, *THE EXECUTIONER'S SONG* (1979) השני של ההשוואה, מקרה מעניין הוא זה שכבר הוצג לעיל בכג"ץ בורגאל, לעיל ה"ש 15, שרן באיסור על אסירים ביטחוניים שובתי רעב (על פי הגדרת פקודת נציבות בתי הסוהר) להחזיק בתאיהם מוצרי מזון כגון מלח ואבקת חלב, משום שלטענת המדינה צריכה עצמאית של מוצרי

מובן שההשוואה הזו, וההמשגות הביו־פוליטיות שעליהן היא מבוססת, פותחות לא פחות שאלות משהן פותרות. מובן גם שהן לא יפתרו את כל הבעיות והלבטים הכרוכים בניסיון לגבש עקרון פעולה קבוע ומחייב בנוגע להזנה בכוח של כלואים שובתי רעב בבתי סוהר ישראליים; קל וחומר שהן לא יובילו לעדכון ההגדרות הרלוונטיות בתיקון החוק ובפקודת בתי הסוהר. עם זאת, לאחר שהמהלך הנוכחי חשף והדגיש את הקשיים התאורטיים ואת הפערים המושגיים הרבים הכרוכים בהחלת שיח הזכויות והאוטונומיה האישית על הסוגיה הביו־אתית לכאורה הזו, נראה כי בחינתה מבעד לעדשה הביו־פוליטית מצליחה לשפוך על הדיון אור חדש, באופן שמגדיל את סיכוייו להתמודד בעתיד באופן מוצלח ויעיל יותר עם המורכבות הפוליטית־משפטית המבוטאת ומגולמת בהזנה בכוח של כלואים שובתי רעב.

המזון הללו מסוכנת לבריאות; כלומר: המדינה ביקשה למנוע הזנה של אסירים שובתי רעב משום שהאסירים עצמם – ולא סוהרי שירות בתי הסוהר או רופאיו – הם שביצעו אותה.